

ՀԱՅՏՈՒՆԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՌԻՒՆ ԵՐԱՌԱՆՔԻ ՀԱՅ ՊԱՏԻՐԳՐԱՌԻՒՆ
Ի. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1949

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— Անխիզն զգացմունք (Բ.).

ԽԵՆ

225

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Կռնի ծագման մասին փոխակերպականներու
սեռութիւնը.

Ե.

228

— Տերունական Աղօթք (4).

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱՂՈՒՍՏԵԱՆ

231

ՔԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ

— Սեւան.

ԱՇՈՏ ԳՐԱՇԻ

234

— Հայրենիքիս ձորերում.

* * *

235

ՀԻՆ ԵԶԵՐ

— Տաղ Ս. Գրիգորի Հուսաւորչին.

Հրաւ. Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

236

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Կիլիկեան ամրոցներ — Հռոմկլայի ղզեակ.

ԱՐՏԱՐԱԶԴ ԲՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

238

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

— Ֆրանսական ֆենդառաւորեան երեք սիւները.

Ամբոսից

ՊԱՐԳԵԻ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

241

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

— Վարազ.

Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

246

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Հայերենի բարբառները.

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

249

ԵՐԱՇԽՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Վերլուծում երաժշտական զանազան սեռերու.

ՕՆՆԻԿ ՌԻՂՈՒՐԼԵԱՆ

252

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

— Ամսօրեայ լուրեր.

255

Բ Ա ժ Ն Ե Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգրին է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ *Rédaction de la Revue Arménienne SION*
Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1949

≡ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ≡

ԹԻՒ 9

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆԽԻՂՃ ԶԳԱՅՍՈՒՆՔ

Բ.

«Վերսիկն յանկրտած»...

«Գէշը եօթը շապիկ ունի, եօթն ալ ուրիշներուն հագցնել կ'ուզէ», կ'ըսէ մեր իմաստուն ժողովուրդը: «Արեւելք»ի խմբագիրը Քհրէշներու շապիկ» մեզի հագցնելէն ու իր ձեռնագրութեան շան քաւովը կարդալէն վերջ, մեզ հոգեւորականներս «պորտաբծութեան» արհեստով կ'որակէ. մի՛ վարմանաք հոգեւորական գործերու իր այս հեղինակութեան, վասնզի ան տարիներէ ի վեր Հայ եկեղեցւոյ քահանայութեան պատրաստուիլ կ'ուզէ. հետեւաբար Տիրոջ տունը ամբարիշտներէն խարազանով մաքրելու իր այս կերպը՝ «Տէրունական» ըլլալով հանդերձ, ապագայ բարւօք ծառայութեան և անստորիւր կոչումի խոստում մը կը թուի ըլլալ: Անոր համար է որ մեր այս նորընծան, զգալով ինքզինքը պահ մը քառասունքի իր զգաստ օրերու մէջ արդէն, անցեալ տխուր վերյիշումներէն խթանուած... «ետիս կորիւր սատանայ» կը պուռայ բոլոր անոնց՝ որոնք վեղար մը ունին իրենց գլխուն և որոնք չուզեցին ընդունիլ մանաւանդ, իր դերն ու ասպարէզը միշտ և դիւրին փոխել ուզող այս «արժանաւոր» նորընծան:

Տակաւին մեր «սրբակրօն»ը շայլամի նման իր զլուխը աւազին մէջ թաղած, 'կը խօսի Ճայ հոգեւորականի» նկարագրին, կոչումին ու դերին շուրջ, գալու և յանգելու սրբապիղծ անուանարկումի մը, յայտարարելով հայ հոգեւորականութիւնը, գործիք «մութ և սև ուժերու», որ թարգմանի Զեկայի: Ահ երիցս վատարան ինչ լաւ կը կատարես դերդ, ինչպէ՞ս կ'ուզես քսել հայ եկեղեցականութեան մարտիրոս ճակատին մուր մը, զոր մեր թշնամին պիտի չուզէր ընել: Իզո՞ւր պատէ պատ կը նետուիս, հովովելով նկարագիր, կոչում, նախանձախնդրութիւն և նման խել մը բառեր, առանց կարենալ բմբռնելու անւտարակոյս զանոնք, վասնզի էութեանդ ապաւարոյ և մութ պրիսմակէն այդ բառերը՝ չեն կրնար իրենց ճշգրիտ արժէքներուն վերածուիլ:

Հայ եկեղեցականութիւնը զործիք Զեկայի, հին զուռնայ, ժանգոտած գէնք, և անխիղճ մտածում: Հայ եկեղեցին անբարոյ, անհաւատ և հակաժողովրդական: Մեր ամենաոխրերիմ թշնամիները, Հայ եկեղեցւոյ՝ հայ ազգային ինքնակացութեան զործին մէջ ունեցած արժէքին շատ աւելի իրազգած, ուժգին զարկած են յաճախ անոր, բնաւ չեն մտածած բազայն զայն ներկայացնել այնպէս՝ ինչպէս կը ժպրհի ընել այս անխիղճ վերագրումներուն հեղինակը: Վասնզի մեր թշնամիները շատ լաւ գիտէին, և գիտեն տակաւին, թէ ինչ ոյժ կը ներկայացնէ եկեղեցին հայ ժողովուրդի գոյութեան և մշտնջենաւորման համար:

Այո՛, տկար է այսօր Հայ եկեղեցին, ինչպէս տկար ենք մենք բոլոր ազգովին, արմատախիլ նետուած Սփիւռքի հովերուն, սակայն երբեք վատ և զործիք չար ուժերու և ընդունակ ազգադաւ զործունէութեանց, ինչպէս կը ժպրհի յայտարարել «Արեւելք» խմբագիրը: Ահա թէ ինչո՞ւ Քիւսաւարին մէջէն լսուած հայուչ, և մօրացած ճահիճներէ ցայտած կեղտեր» որակեր էինք իրաւամբ իր արտայայտութիւնները:

Պէտք է զիտնալ խոնարհիլ սա մեծ ճշմարտութեան առջև, թէ ողջ է Հայ եկեղեցին, վասնզի չէ մեռած ազգը: Շատ բան կորսնցուց ան իբր ոյժ և իբր թիւ, բայց քիչ չէ ան այն ինչ որ իրեն կը մնա դեռ Աստուծով. իր կեանքը նախ՝ յանձին հայ ժողովուրդին, իր միտքը՝ յանձին հայ մտաւորականութեան և մշակոյթին. իր սիրտը՝ յանձին բոլոր իր հաւատաւոր զաւակներուն, իր կամքը՝ որ կը յայտնուի ամենուրեք, ըլլայ Մայր Հայրենիքին՝ ըլլայ Սփիւռքին մէջ: Այո՛, տկար է Հայ եկեղեցին, ինքզինքը ամբողջապէս բաժնած ըլլալուն համար իր զաւակներուն, բայց երբեք վաս և թոյլ կամակասարք՝ «մութ և սև ուժերու»:

«Արեւելք» վարձկանքը թուք և թոյն կը տեղայ մեր հասցէին, որովհետեւ մենք մեր սրտնեղութիւնն ու զգուանքը յայտներ էինք իր հայու անվայել վերագրումներուն, Հայ եկեղեցւոյ և անոր եռամեծար ներկայացուցիչներուն հանդէպ, յայտարարելով թէ «Կարելի չէ չշինել, չգարհուրիլ, չաւարել ի տես և ի լուր, (մեր իբր թէ), անորակելի, փողոցային վերագրումներուն»:

Ա՛ տժգոյն լարախաղաց և պարկեշտասուն մանկաւիկ, յանուն խարդախ ու երիցս ծախուած էութեանք կը հարցնենք քեզի, կը հաւատա՞ս բոսճներուդ, ու մասաւանդ կը կարծե՞ս թէ կան իրապէս հայեր, որոնք կրնան հաւատալ անորակելի և անդիմադիծ սուտերուդ, որոնք «Արեւելք» ծանօթ վեց խմբագրականները կը կազմեն: Զրպարտութեան ու սուտի թոյլին չուանը որքան ալ երկար ըլլայ, ջրհորի շուրին չհասած, սահմանուած է կտրելու ուշ կամ կանուխ:

Տակաւին յիշելու համար իր շունթալից փաստերը, «Արեւելք» խմբագիրը իր թառէն վար ինկած հաւու նման, թափահարելով իր թեւերը, կը կանչէ անմտօրէն, «ո՞վ թալանեց էլմիածին, ո՞վ սպաննեց Խորէն կաթողիկոսը, ո՞վ աֆրոն յայտարարեց կրօնքը, իբր թէ Սիոն-ը պատասխանատու է՝ դա՞մ ըլլայ անոնց: Անմիտ կաշաղակ, ոստէ օստ ցատկելու փոխարէն, պարկեշտութիւնը ունեցիր ամբողջատանալու Սիոն-ի վերագրումներուն, որոնք այսպէս մօտիկը կը բերեն քեզ անոնց՝ որոնց ամբաստանագիրը կը փորձեն կարգալ իբր թէ հայ եկեղեցականութեան հաշտոյն:

Ու լայնելով սահմանները իր ամբարշտութեան, «Արեւելք» վարձկանք

կը հարցապնդէ մեզ, թէ «ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս Մուրճ-Մանգաղի պաշտամունքին հրաւեր ուղղելու ապարարչութիւնը մուտք գործեց հայ եկեղեցականութեան շարքերէն ներս»։ «Ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս հայ հոգեւորականութիւնը կրօնքը հաշտեցուց Բոլշեւիզմին հետ»։

Նորէն կը կրկնենք, դուն երիցս զարեւի աւարած, ե՞րբ, ո՞ր երկրամասին մէջ, լայնութեան կամ երկարութեան ո՞ր աստիճանաչափին ներքեւ, հայ եկեղեցականութիւնը երբեւիցէ եղած ըլլայ այնպէս՝ ինչպէս կը ժպրնիս յայտարարել այսքան վատօրէն։ Այո՛ ժա՞մանակին հայ եկեղեցականութեան դոյզն փոքրամասնութիւն մը, քանի մը անհատներէ միայն բաղկացած, տարուեցաւ Ազատ Եկեղեցիի կոչուած վատառողջ շարժումէն, ընդդիմադիր կեցուածք մը ունենալու Մայր Աթոռոյ հանդէպ, մզուած առաւել չափով անձնական շարժառիթներէ, ինչպէս դուք և ձեզի պէսները կ'ընեն այսօր նոյն ոգիէն և շարժառիթներէն մզուած։ Աօ մը մարդոց ախտաւորեալ կամէութենէն ծնած «Ազատ Եկեղեցի»ի արկածը վերադրել Հայ եկեղեցիին, սրբապղծութիւններու և վատաբանութեանց գերազոյնն է։ «Ազատ Եկեղեցի»ի վէրքը փտախաի նոր ձեւով մը կը փորձուի սակայն մեր եկեղեցիի մարմինն վրայ, այս անգամ Սփիւռքի մէջ, ու մենք գիտենք թէ որոնց ջանքերով ու մանաւանդ ի՞նչ կերպերով։

Հոս կարեւոր ճշտում մը սակայն, «Արեւելք»ի անորակելի խմբագիրը իր լրբարանութեանց վերջաւորութեան կը խօսի՝ յանուն Դաշնակցութեան, զայն հակադրելով Քրեմլինի։ Հետեւաբար կը հարցնենք, առանց յետին մտածողութեան և յաւակնութեան, «Արեւելք»ի Խմբագրութեան, թէ յօժարամտօրէն կը բաժնէ՞ իր ցաւազար խմբագրի բոլոր արտայայտութիւնները։ Իրե՞ն համար ևս հայ եկեղեցականութիւնը դաւաճամ է, ծախուած մութ եւ սեւ ուժերու, որ կը ջանայ եւ կը նիւթէ միայն ու միայն ի հեճուկս մեր ազգային շահերուն։

Ստիպուած ենք ընելու այս հարցումը, որովհետեւ չենք կրնար հաւատալ որ ազգային կուսակցութիւն մը կրնայ այսկերպ խորհիլ, ու տակաւին իր ազգային զգացումներով մեզի ծանօթ կուսակցութեան մը օրկանը, որպիսին է «Արեւելք», թոյլ տայ որ ապարարչ անձեր շահագործեն իր բեմը, իլեցնելու համար զայն անխիղճ ու ազգադաւ զրպարտութիւններու։ Եւ այս բոլորը անոր համար, որպէսզի չայլայի հաւատքը Հայ եկեղեցւոյ, հազարաւոր անմեղ ու միամիտ հոգիներու մէջ։ Այս տողերը փոխադարձ պարսաւներ չեն, այլ արդար ցատու մի դոյզն արտայայտութիւններ անոնց կողմէն՝ որոնք սովորութիւն չունին վարելու իրենց նաւակը առանց դեկի, ինչպէս կ'ընէ «Արեւելք»ի երիցս անիծեալ վատաբանը։

Այլապէս ասկէ աւելի չենք կրնար զբաղիլ ծնունդէն ողբերգութիւններով։ Սրոն ախտաբանական գննութիւններու և անդադարձումներու բեմ մը չէ, ոչ ալ մեր օրերու պրոպագանդէն կամ աւագանը, կարգ մը ծանօթ և այլ ախտերով վարակուածները բուժելու և մաքրելու համար։ Կը սպասենք «Արեւելք»ի պատասխանին, լսելու անհրաժեշտ լուսաբանութիւնները և ըսելու, եթէ անհրաժեշտ է, մեր բուն ըսելիքը։

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԿՐԹՆԻ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՓՈՒԱԿԵՐՊԱԿԱՆՆԵՐՈՒ (Transformiste)

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Հարցն այն է թե Աստուած գոյ է ինքնին, թե զինքը պաշտողներու երեսակայութեան մէջ է միայն որ կը գտնուի:

Քրիստոնէին համար այս հարցը գոյութեան իրաւունք չունի քննաւ. քանի որ անոր հաւատքին արմատը և կեանքին հիմն է նոյնիսկ այն համոզումը թէ իր Աստուածը իրականութիւն է, և ոչ թէ քմահաճոյքի կամ պատրանքի ծնունդ:

Ան սակայն, որովհետեւ ինչպէս ամէն ատեն, մեր դարուն մէջ ալ բուն քննապատութեանց առարկայ եղած է այս խնդիրը, կարելի է, և պատշաճ չենք համարիր անհկատ թողուլ զայն:

Կան որ կ'ըսեն թէ Աստուած գոյ է, և կ'ազգէ մարգոց վրայ. բայց այս ազգեցութիւնը կրնայ տկարանալ խանգարիչ պատճառներով: Ժշմարիտ Աստուծոյ կը հնուայ մարդ, և իր պատկերին համեմատ աստուածներ կը շինէ. բայց կրօնի զգացումը ատոր համար չհեռանար իր կեանքէն: Մարդ իր մոռցած Աստուածը գտնելու ճիգ կ'ընէ անպաշտօն, Այս ճիգով միայն կը բացատրուի կրօնական եղաշրջութիւնը, որ կը տեսնուի միշտ հեթանոսութեան զարգացումի մէջ:

Ուրիշներ կը պնդեն թէ այդ վարդապետութիւնը պատրանք է. թէ անտեսանելի աշխարհին մէջ կրօնքին համապատասխանող ոչինչ կայ: Կրօնքը կ'ըսեն, կը ծագի ոչ թէ գերազոյն մարդուն կապող զօրութենէ մը, այլ կամ զգալի փորձառութիւններէ և կամ մեր ֆիզիքական կեանքին այս կամ այն պաշտօններէն:

Հին կարծիքներէն կան Եւհիմերականութիւնը որուն համեմատ՝ աստուածները թագաւորներ կամ մեծ անձնաւորութիւններ էին (զանոնք աստուածայնացած ըլ-

լալու իրողութիւն իսկ, սակայն, կ'ապացուցանէ թէ կրօնական պետքը գոյ էր մարդկային հոգիին մէջ), և Հուկրիտոսի տեսութիւնը որուն համեմատ մարգոց անհէ որ ստեղծած էր աստուածները, իբր թէ վախճալով բնական երեոյթնիքէն զորս չէին կրնար հասկնալ և որոնցմէ սպառնացուած կը զգային ինքզինքնին, կը պաշտէին իրենց անհասկնալի երկեցած զօրութիւնները: (Ինչո՞ւ սակայն քաղաքակրթութեան յառաջդիմութիւնը չէ կրցած անհետացնել կրօնքը, ինչո՞ւ ազէտները չեն ամենէն կրօնականները):

Անցնելով արդի տեսութիւններուն, որոնք էապէս նոր չեն անշուշտ բոլորովին, պետք է նախ յիշենք հոգեպաշտութեան զէմ փոխառութեան, մշած բուն կոնք: Այսպէս փոխակերպական կոչուած դպրոցը կը ջնայ բնական եղաշրջութեան վարդապետութեամբ բացատրել ինչպէս ֆիզիքական, ընկերային և թարոյական աշխարհը, նոյնպէս նաեւ կրօնի ծագումը:

Այս տեսութեան յարողներէն, ամենէն աշխատուողները, զրապաշտները, մարգուն մէջ հոգւոյ երեք վիճակ կ'ընդունին. աստուածաբանական, բնագոյնական և դիսական. ասոնցմէ առաջինը, կ'ըսեն կեղծիքի (fictif) շրջան է. երկրորդը բացարձակին (absolu). երրորդը զրականութեան (positif) ու կը ջնան հաստատել թէ մարդկութեան և անհատներուն համար՝ խօսքը կը համապատասխանէ մանկութեան շրջանին: (Ինչո՞ւ համար է սակայն որ մանուկ մարգուն հոգեկան գործունէութիւնը այս ուղղութիւնը կ'առնու քան ուրիշ մը. ինչպէս պետք է բացատրել երկրաւոր աշխարհէն դուրս գալով Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ մտնելու համար ժողովուրդներու չգոհացած անպարտելի տենչը:

Հարցը այս ուղղութեամբ մշակած է մանաւորապէս անգղիական դպրոցը, որուն ներշնչողն է եղած Դարվին, և տեսարանը Հէրպէթ Սթենսըր: Դարվին իր Loi de descendance de l'homme et la selection sexuelle գործին մէջ ըսելէ յետոյ թէ անտեսանելի գործօններու հաւատարմութիւն ձգտուով գրիթէ տիեզերական է. անոր ծագումը կը բացատրէ հետեւեալ կերպով. — Նրեականութիւնը, զարմանքը, հետաքրքրութիւնը, և քիչ մըն ալ խորհրդածու-

թիւերը երբ կը գարգանան, մարդ կը սկսի ջանալ հասկնալ իր շուրջն եղածը, և ասոր տարօրէն խորհիլ քոյտութեան խորհրդաւոր խնդրոյն վրայ՝ Հասանաբար երազներն ալ կ'անկենան այս մասին իրենց որոշ ազդեցութիւնը՝ երազին մէջ երեւցած գէմբերը իրեն կը թուին հետուէն գալ, և իրմէ առ լելի գերազանց ըլլալը։ Այսպէս ծնունտ տեսականելի աշխարհին գազափարը։ Անըմբանելի երկիւղ ազդեց, և անձանթին տալիս գրաւ դայիս նոյն վիճակը կայ նաեւ կենդանիներուն մէջ։ Վճռելի շարժող հոս վանցին քողիւ հաղով շուշին պարագան)։

Բայց ինչպէս Դարգին ալ կ'ըսէ՝ սիրուեալան երկիւղածութիւնը շատ բարի է. անիկա կը քաղկանայ սէրէ, խորհրդաւոր, և գերիվերայ հակի մը կատարեալ հնազանդութիւնը, կախումը զգացումէն, երկիւղէն՝ յարգանքէ, երախտագրտութենէ, ապագայի յոյսէ, և այլն։ Հետեւաբար երազի վրայ քանի մը բաներով, և անձանթէն ազդուած աստափի խառքերով չէ որ'պիտի բացատրուէր կրօնքին ծագումը։ Անոր մեկնակէտին և վերջակէտին միջեւ պէտք է եղած լինին անհուն շարժումներ, որոնց փուլները պէտք է նկատի առնելու։ Ահա այս բանն է որ կ'ընէ փոխակերպական գաղտնի տեսարանը Հէրպերթ Մընչըրը, իր Սկզբունք Ընկերաբանութեան գործին մէջ։

Անգլիացի փիլիսոփային ըմբռնումին մէջ տիեզերքը կը ներկայացնէ երեք կարգանջատ եղաշղթութիւններ, իրարմէ ծնած։ Ասկործարանական (Astrologie et geogenie), Գործարանական (Principe de biologie et principe de psychologie) և Փերգործարանական (Sociologie et morale)։ Ստեղծող ընկերային եղաշղթութեան մասին, որուն կը պատկանին, կ'ընէ կրօնական շարժումները, կը զանազանէ արտաքին գործիչը (facteur externe) և ներքին սկիզբը (principe interne) առաջինը՝ ֆիզիքական պարագաներն են, երկրորդը՝ մարդուն բնութիւնը և անոր կազմիչ յատկանիշները։ Ուսումնասիրելով մարդը և այժմու վայրենի ժողովուրդները, կը ջանայ ներկայացնել նախնական մարդը։ Կը փելուծէ նախ անոր ֆիզիքական կազմուածքը, զոր մերկնէն աւելի կոշտ, և անասնական մերձ կը գտնէ, անոր զգացական վիճակը կը գտնէ անկարող՝ հակազդելու մղիչ շարժումին, և սաստկութիւն

միացած անհեռատեսութեան։ Իմացական վիճակին գաղով զայն կը գտնէ կազմուած ըմբռնումի արագութենէ, բնազդէ, և երկրափայտութեան պակասութենէ։ Անգէտ արտաքին աշխարհին, կ'ըսէ՝ նախնական մարդը խաղաչիկ էր երեւոյթներու (aparence) ինչ որ շատ լաւ կը բացատրէ, կ'ըսէ գործածալ կրօնի ծագումը։ (Յմոռանք սակայն որ արդի վայրենին հետեւ շնորկայացներ հին դարերու նախնական մարդուն տիպաբար, նշաններ կան թէ հինը, գէթ ինչ ինչ տեսակէտներով աւելի բարձր էր)։ Բնութեան մէջ տեսնուած փոփոխութիւնները կ'ազդէին անոր վրայ, չէր կրնար բացաւարել զանոնք, ա. կը սահմանէր անոնց առջեւ։ Անոր համար ամէն առարկայ ոչ միայն երեւոյթն էր, այլ նաեւ զի գորտութեան ուրիշ բան մը։ Տիեզերքի մէջ ամէն բան երկու անխառ գոյութիւն առնէր, ստիկց է որ մաքին մէջ կը ծնէր երկուսութեան (dualité) գազափարը։ Գեա ուրիշ երեւոյթներ ալ կը գորացնեն այս ապաւորութիւնը (յիշելու տոտաերին օրինակը)։ Իր շուքը իրմէ զատ բայց իր մէջ բնակող ուրիշ էակ մը կը նկատէ՝ ա նայնպս լերան կողին վրայ տեղափոխուող ամպի շուքերը, և կը շփոթէ անկենդանը կենդանիին հետ։ Վասնիկ կը տեսնէ որ անկենդան աստղաները՝ երբեմն կենդանիի ձեւ մը կը ցուցնեն։ ու զանոնք կ'ըմբռնէ խորհրդասար ազդեցութեան մը ներքեւ։

Իր այս արամագրութիւնը աւելի կը զգրացնէ ետադր։ Որովհետեւ չհասկնար մտաքի անգիտակից աշխատանքը, որովհետեւ չէր կրնար զանազանել խորիւն և ոգին։ Եւ իր գաղափարները որոշադրելու բառեր չունիլ երբ երազածը չըտներ իրականութեան մէջ, կը խորհի թէ իր երկրորդ անը խոյրտուած է իրմէ, յետոյ նորէն գաղու համար։ Ասոր համար է նազ որ մեծանշաներու քով ուտելիք և այլն կը գտնէ՝ վասն զի կը հաւատան թէ ոգին որ մեկնած է մարմինէն՝ պիտի գտնուի վերատին, այս է պատճառը գործածալ, որ մարդ գտն կը նկատուի։ Ընդ աշխարհը շարունակ յարաբերութեան մէջ է այս աշխարհին հետ, երազներու և ուրիշ երեւոյթներու միջոցաւ, միւս եւն է որ կ'ազդէր երազներու առնէ, միւս եւն է որ կը մեկնի մտաքանդապաւր, անգաղապաւր, իմարութեան ատեն։ Գեա

բեղմանները բազին կ'ըլլան, որովհետեւ մեկ-նաժ հոգին հոն կուզայ կը միանայ մարմիննին. անկից է որ Գերեզմանները առաջին մահեաները եղած են ինչպէս բոսորդութիւն անկից է որ մեռելներու մարմինները և ոսկրները յարգուած են, և սուրբերու մարմինները մասուեճք դարձած են: Ասոր հաւամար է նաեւ որ երբ չկայ մասուեճք, մէջտեղ կ'ելլէ պատկերը, իբրեւ նմանութիւն մարմինին:

Մեռելներու յարգանքին տարածք մէկ ծնունդն է. կենդանաց պաշտամունքը. Հիւսիսային Ամերիկայի տոհմերը՝ չին ըսպանները արջը, վասնզի կը հաւատան թէ անկեա կրնայ ըլլալ մարդ մը որ այդ ձեւին մէջ մտած է: Միեւնոյն կերպով կը բացատրուի նաեւ բնական երեւոյթներու կենսաւորումը: Որովհետեւ վայրենիներուն մէջ մանուկ մը յաճախ կը կոչուի իր ծնունդին ասեմ պատահած բներեւոյթի մը անունով (արեւ, լուսին, կարկնատ, փայլակ ևն.), յետոյ աղաւաղութեւ աւանդութիւնը մանուկին յիշատակը կը շփոթէ անոր անուանադիր երեւոյթին հետ, ինչ որ տեսակ մը Եւրոպականութիւն է: և որ կրնայ պատշաճի թերեւ մարդկային կրօններուն, նոյն իսկ յունական դիցաբանութեան, ուր մարդիկ իրենց հանճարին ձգտումներովը կ'անժառանգան, իրենց կեանքին եղելութիւնները մինչեւ անմահներու աշխարհը փոխադրելով: Բայց Արէսըր միեւնոյն տեսութիւնը կը կիրարկէ Եւրոպական կրօնի ծագումն ալ բացատրելու համար, այսպէս Արարհամի և Ելոհիմի միջև եղած ուխտը, կ'ըսէ, երկու երկրաւոր անհատներու միջև կնքուած դաշինք մըն է պարզապէս, ու թիփառութիւնը զի այլ ինչ է, ըստ իր տեսութեան, եթէ ոչ՝ ի նշան-սարուկ դիրքին, ստորադասաւորներու վրայ հարկադրուած կրճատում մը:

Հետզհետէ, կը խորհի որչափ պահուեցաւ և յաւերժացաւ Եւրոպացեաց մէջ Արարհամու յիշատակը, այնչափ կատարուած մեծագործութեան տպաւորութիւնը նըւիրագործութեան միտքերու մէջ, և հզօր պետի մը պաշտամունքը հղաւ Աստուծոյ կրօնքը:

Կրօնական հաւատալիքներու ծնունդը, այսպէս, ըստ փոխակերպական դպրոցին, կը կատարուի աշխարհի եղաշրջութիւնը

վարող ընդհանուր օկզբունքներուն համեմատ, Ընկերային գործունէութեան մէջ ալ, ինչպէս գործարանաւոր կեանքին մէջ, եւ զաշրջութիւնը կը կատարուի երեք հետեւեալ օկզբունքներու համեմատ, 1. Զանգութեամբ անուամով — հաւատալիքները կ'աճին, կը բազմանան, որքան տեւիլ բազմանայ հաւատացող ամբոխը, Հնդկական կրօնը հաւատալիքներու անհունութիւն մը ունի: 2. Յաւակցութիւնը զուգահեռական անուամով նախնական մարդուն նախապաշարութիւնը տոհմի և անկապակից են: Կրօնական հաւատալիքները որքան զարգանան այնքան աւելի ճշգրիտ կ'ըլլան, գաղափարները կը դասակարգուին, և ի վերջոյ կապակից ամբողջ մը կը ձեւացնեն: ճիշտ ինչպէս միգամածէն դուրս կ'ելլեն բնական երեւոյթները, և անգործարանաւոր աշխարհէն տունկերն ու կենդանիները: 3. Գերբնական կոյսը որքան անի զանգուածօրէն եւ յարակցութեամբ, այնքան կը եւեռուի իր կազմի այլասերութիւնը. որքան զարգանայ ժողովուրդը, այնքան հաւատալիքներուն նիւթերը, այսինքն ոգիները, իրարու աննման կը դառնան, կազմակերպութիւնը աւելի բարդ վիճակի կը վերածուի և իր պատմութիւնը կ'ունենայ:

Ե.

(Եւրոպական 1)

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕՅՔԸ

Դ. — Ան կը փնտռէր Աստուծոյ փառաքինները, թէ Աստուծոյ մտածութիւնն ուրիշ կատարութիւն ամենէն առաջ, — Սուրբ Երեմիայ Անոր անունը, Կարգաւորութիւնը գալիս կ'աղօթէր կատարութիւն, ինչպէս երկինքը՝ հրեշտակներու մէջ, նոյնպէս ալ աշխարհի վրայ, մարդերու միջև։ Եպտա աղօթքներ անձուկ, ետստէր և աշխարհային են։ Նախ՝ մարդկայինը, աշխարհայինը ու թոշակաւորը կը խորհին ու յետոյ Աստուծոյն, Կրկնաւորը և յաւիտեանականը։ Տիպար աղօթք մը պէտք է մեր միտքը ու սիրտը լեցնէ Աստուծոյն մտածողութեամբ, երկինքի թափազանքութեան յատուկ բաղձանքներով, ու տիեզերական Մեծ Կամքին տիրապետումին տեսնանքով։ Եթէ մենք քրիստոնէական ճշմարիտ հոգիով լեցունք մարդիկ ենք, պէտք է այս մտածումը շատ մօտ գալ մեր սիրտերուն։ Եթէ մեր հոգին կը վաճաճանայ, կը ստուգարանայ, և քրիստոնէական ճշմարիտ մեծութեան կը վերանայ, այն պէտք է ըլլայ տիրող ըզձանքը անոր, այնպէս որ Աստուծոյ Թափազանքութեան զաւուն ու անոր կամքին կատարելուն ջանք կ'արտաբերէ պէտք է բունկնէ մեր հոգին ամբողջ, և անոնց մէջ պէտք է գտնենք մեր անձին ճշմարիտ կարծանքներուն։ Իսկ յագեցումը։ Բայց, մեղք որ, մեղք է վրէժը կրնան հասնիլ այդ հոգեկան վսեմ բարձրութեան։ Տէրունական Աղօթքը՝ զոր աւելին օր կը կրկնենք, մեղքներով, մէջ թէ բոլոր աղօթքը, հապա անոր մի միտքն «նկենցէ արքայութիւն թոշ, խօսքը կարենայինք ըսել ճշմարիտ հասկացողութեամբ, ներքին բունկող բաղձանքով մը։ Եթէ ոչ, այդ հայցութեանը այնչափ իրենց կարեւորութիւնը կը կորսնցնեն, որչափ կը մերկանան թեր ետանդապին բաղձանքներուն դրոշմը կրելէ։ Եթէ այնպէս՝ մեղք, որովհետեւ Տէրունական Աղօթքը իր տէրունականութեամբ ըսած չենք կրնար ըլլալ, այլ գալիս մերինը ըրած ըլլալու անձնասիրութեան ու նեղուր վերաբերումին մէջ կաշկանդուած կը մնանք։ Տէրունական Աղօթքը և անոր մեծ ձեղինակը Աստուծոյ

փառքը կը փնտռեն, «Փնտռեցէք նախ զարքայութիւնն Աստուծոյ և այդ ամենայն յաւելցի ձեզ»։

Ս. — Ան Աստուծոյ օրական հոգածութեան և խնամքին կը վստահի։ «Զհաց մեր հանապազորդ տուր մեզ այսօր»։ Ինչպէս որ ծառային աչքը իր տիրոջ և աղաթիւնի մը աչքն ալ իր տիրոջ ձեռքերուն կը նայի, այնպէս ալ իր տիրոջ մարդոց աչքերը Աստուծոյ կենսապարգև ձեռքերուն կը նային։ Ահա ասորիկ Տէրունական Աղօթքին մէջ մեր սանցած անձնական բաժինը ասկէ ետքը կը սկսի, որովհետեւ քօրական հացը, «նեւ բողոքութիւն հայցելը», «չարէ ազատ պահուիլ» մեր անձերուն համար Աստուծոյ ուղուած խնդիրքներ են։ Այս կերպով այս տիպար աղօթքը միայն Աստուծոյն յայտնաբերում, այլ մարդկային ալ յարմարութեամբ լծողուած է անոր։ Երկրաւորը երկնաւորով լիացած ու սրբացած, ահա այն է աղօթքին բաղձալի ներդաշնակութիւնը, և ամենէն էականը ամէն աղօթքի մէջ։ Մեր անձնական պէտքերուն հայցութեանը կը սկսին ամենապարզ ու տիեզերական պէտքով մը, — «Զհաց մեր հանապազորդ»։ Եթէ մեր բոլոր պէտքերը պարզենք, կը տեսնենք՝ օրուան հացին կը հաւասարին անոնք, իրենց ամենապարզ կարգաւորութեան մէջ։ Մեր մարմնաւոր կերպարները Աստուծոյ կը տրուի մեղի։ Աստուծոյ է որ ցորենը կը բուսցնէ եւ բուսեղեններուն կեանք կուտայ, և նախախնամական ամէն միջոց ի գործ կը դնէ։ մեր ապրելուն համար կենդանութեան աղբիւրը Աստուծոյ ինքն է։ Կը տեսնենք որ Յիսուս չանտեսեր մեր երկրաւոր պէտքերը, ու կը սորվեցնէ զանոնք խնդրել Աստուծոյ։ Մեր մարմնաւոր կերպարներէն զատ՝ մեր անմիջական պէտքն ալ նորէն օրական հացն է, մեր վայրկեանական պէտքը դարձեալ օրական հացն է։ Որովհետեւ վաղը իր չարն ալ ունի դո անոր ճարն ալ։ Վաղուան հոգը իրեն համար շատ է օրուան հացը պէտք է խնդրել։ Աստուծոյ վստահելով Անոր՝ մեր կեանքին բոլոր օրերուն համար։ Մեր Երկրաւոր հայրը Երկրաւոր հայրերէն շատ աւելի բարեքներ կրնայ տալ մեզի, միայն թէ պէտք է զինքը ընդունինք իրեն բարեքներու բաշխող։ Այսպէս՝ Տէրունական Ա-

դօթքը մե'ր ալ աղօթքը կղած կ'ըլլայ, Աստուծոյ օրական հոգածութեան ու խնամքին վստահելով:

Ձ. — Ան մեղքերը կը խոստովանի ու թողութիւն կը խնդրէ: Այս հայցումը ընդհանուր է, «Եւ թող մեզ զպարտիւ մեր, որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապաշտացա: Այս կերպով Տէրունական Աղօթքին ամենէն էական մէկ ուրիշ մասնայատկութիւնն ալ երեւան կուգայ, — թողութիւն խնդրել և թողուլ, ներուիլ և ներել: Այո՛, սուրբերն անգամ պէտք է խոստովանին իւրենց մեղքերը, ինչպէս որ մեղաւորները. որովհետեւ մարդ մեղանշական է: Այս ներողութեան պէտքը մեր հոգիին «օրական հացն» է, հոգին առանց անոր չի կրնար ապրիլ և կը մեռնի անսուղ: Մենք ամէն օր կը մեղանշենք ու անոր համար ամէն օր ալ պէտք ունինք նորոգութեան. ամէն օր կ'իյնանք, հետեւարար ամէն օր ալ պէտք ունինք մեր անկումները արգիլող ու մեր զանգալումները ազդող հայրական ձեռքերու: Բայց այս ամենուն մէջ Աստուծոյ շնորհներուն առատութիւնը կը ծածկէ բոլոր մեղքերը, կը ամբէրէ մեզ բոլոր ազնուութիւններէն: Մենք Աստուծոյ կը մօտենանք ամէն օր աղօթքի բանաւոր պատարագ մատուցանելու համար, և որովհետեւ Աստուծաւ ալ միշտ սուրբ է, ուրեմն, պէտք է որ մենք ալ ամէն օր սրբուինք խոստովանութեան հոգեկան մերկացումով ու լուսացումով երկնաւոր շնորհքի թողութեան և ներողութեան սրբագործող ցօղով: Աստուծոյ հետ հաղորդակցելու և Անոր սուրբ անուան համար աղօթելու այն ատեն միայն արժանի կ'ըլլանք՝ երբ մեր մէջ դաննանք ճարիր սուրբ»: և այդ կարելի չէ առանց ամէն օր աղօթելու, «Եւ թող մեզ զպարտիւ մեր»: Բայց նորէն այս մեծ շնորհքը, այս անհուն բարիքը պայմանազրուած է մեր ուրիշներու ներելուն վրայ: Ներողութիւն առնելու համար ներել պէտք է գիտնալ, ի՞նչ քաղցր էրանութիւն, ի՞նչ անսպասելի հաճութեւն մեր արգէն պարտական եղած երջանկացուցիչ պարտականութեան մը կատարումովը երկնաւոր շնորհքի մը — ներողութեան — ալ արժանանալ, կրկնեալի շահ, կրկնակի շնորհք: Այսպէս՝ Յիսուս կը պնէ Տէրունական Աղօթքի գոհար

մանեակը Թանկագին ազամանդով մըն ալ, ա՛յնքան վայելչօրէն, և ա՛յնքան գեղեցիկ,

է. — Տէրունական Աղօթքը չարէն ազատում ալ հայցող աղօթք մըն է: Եթէ կարելի ըլլար, փորձութեան սահմաններն իսկ ոտք կոխել պիտի չուզէինք. որովհետեւ մեր անկումները Փռչում-պսակներու լիկանքը կուտան մեր սիրտերուն: Ամէն փորձութիւն, որմէ չենք կրնար պրծիլ, աւեր մը կը գործէ մեր հոգիներուն խորք: Խղճի խայթի տազնապնեւուն մէջ կը չարչարուինք շատ անգամ, և մեր արցունքով մեր անկողինը կը թրջենք: Բայց քանի որ անկարելի է պրծիլ փորձութեան տուայտի ճանկերէն, քանի որ գերբուհ և այս կեանքի ճամբան, քանի որ պայծար մըն է կեանքը իր բոլոր կենսախայտ երեւոյթներուն ներքեւ, ուրեմն, պէտք է խնդրենք որ չարին ազդեցութենէն ազատ մնանք, չարին չարիքիդ իշխանութենէն հեռու ըլլանք: Այո՛, մեր Երկնաւոր Հայրը մեր Փրկիչն է, վստահեցնող և տազնապնեւուն մութ գիշերներուն մէջ Անոր օգնութեան կը գիւմենք, և Անոր փրկող ձեռքերը կը հասնին մեր օգնութեան: Երբ կեանքի ծովը կ'ալեկոծէ, երբ քողոր աշխարհ կը մթագնի մեր աչքերուն առջեւ, երբ յոյսի երկինքին բռնչող սատկերը կը մտնին, երբ տառապանքի խոր ձորերու մէջէն փնջնինք մեր այս աշխարհային ճամբորդութեան մէջ, այո՛, այս տիւրբ և հոգեւարչար տազնապնեւուն մէջ կը կանչենք մեր Արկիւնաւոր Հօր ու Փրկիչի սուրբ անունը, և կ'ըսենք՝ «Այլ փրկեալ գտեալ ի չարէնս»:

Տէրունական Աղօթքը՝ այս բոլոր մասնայատկութիւններով՝ տիպար աղօթք մը ըլլալու իր ամբողջութիւնը կը կատարելագործէ: Անոր մէջ Աստուծոյ և Անոր սուրբ անունն ու կամքն համար հայցումներ, և մարդուն և անոր պէտքերուն, տկարութիւններուն համար խնդիրքներ կան: Կոն Աստուծաւ և մարդ քեփառութիւն մը կը կապուին՝ իբրեւ Մտեղծող և անեղծած, չափը և որդի, Փրկիչ և փրկեալ, Նախախնաւ մող և Նախախնամեալ, Ուրեմն, քանի որ մեր բոլոր քաղձաքններուն և պէտքերուն համապատասխանող աղօթք մըն է Տէրունական Աղօթքը, սորվինք և հոգիով ու ճշմարտութեամբ կրկնենք զայն:

Պ.

«ՀԱՅԲ ՄԵՐ, ՈՐ ՅԵՐԿԵՆՈՒ ԵՍ»

Ահաւաստիկ ոսկեղէն մուտքը Տէրունական Աղօթքին — «Հայր մեր, Զոյգ մը բառեր որոնցմէ գութ, գորով, սէր ու հուգածութիւն կը ձորին Անուանում մը, կուչում մը, որ միակ յոյսն է եղած անառակ որդի մարդկութեան: «Հայր, մեզայ յերկինս և առաջի քո: Այս եղած է ճշմարտութեան միակ ուղիանը, որով կուպաշտ աշխարհն ալ փրկութեան որսացուած է. որովհետեւ, երբ Պօղոս առաքեալ Արիսպագոսի մէջ իր այնքան տրամաբանական և համոզկեր ճառը կը խօսէր զարգացեալ Աթենացոյց, այսպէս ըսաւ: — «Ձի նսմաւ կեամք և շարժմք և եմք, որպէս և ումանք ի ձերոց ճարտարաց ասացին, թէ նորա և ազգ իակ եմք» (Գործք ԺԷ. 28): Եւ այս կերպով «Անձանթիին Աստուծոյն նուիրուած սեղանին նշանաթիւները պարզելով՝ ցուցնել ուզեց թէ բոլոր մարդկութիւնը աւելի սերտ կապով մը միացած է ճշմարտ Աստուծոյ հետ քան զոր կը կարծէին իրենք, «ամէն կողմանէ յոյժ հրօնաւէր» Աթենացիները: Ուրեմն, Տէրունական Աղօթքին մուտքը և «սացնէ» կապով այս մասին վրայ հետեւեալ կարգով քանի մը խորհրդածութիւններ ընել պատեն է և յարմար:

Ա. — Մեծագոյն ճշմարտութիւնն է որ Աստուած մեր Հայրն է: Այսօր տիեզերական բարեշրջութեան մը գոյութիւնը վարկած մը ըլլալէ զազրած կը նկատուի, և իբրև զուտ ճշմարտութիւն անկարելի է աւնոր չհանդիպել տիեզերքի ամէն մէկ երկւորթներուն և գործերուն մէջ: Լեռնաւառար, այս տեսակէտով կ'ոթնենուր բարեւորութիւն մը չտեսնել և անոր գոյութեան կասկածել՝ խորհող ու տրամաբանող միտք մը չունենալ պիտի նշանակէր: Քրօնքնեւրու պատմութիւնը այս մասին աւելի պիտի ճախստ փաստեր կը պարունակէ կրօնքնեւրու բազմազան դիմադրողութիւններուն և մասնաշատկութիւններուն առեւթերադրութիւնովը: Բարեկական, Քաղաքական և հին յուրեական առասպելախառն կրօնքներու մէջ առասպելեալ, ազգամետք ու իրերափոքան

աստուածներէն մինչև Իորայէի Ծանգէն կամ Ենգան, որչափ մեծ ու անհամեմատելի տարբերութիւն: Ենգան, որ նորէն «վերջինիցի», «ծախիւ չուր», «նախաձեռն» է, «Տէր զօրութեանց»: Աստուած մըն է: Ենգան, որ իր փառքին այնչափ նախանձախնդիր, կ'ըսէ, «Ձի ես եմ Տէր Աստուած քո, Աստուած նախանձախնդի, որ հաւաւացանեմ զմեզ հարանց որդեաց, յերիս և ի չորս ազգս ատելեաց իմաց. և առնեմ զոգորմութիւն ի հազար ազգս սիրելեաց իմաց, և ոչ պահեն զհրամանս իմ» (Ելից Ի. 5-6): Եւ Սինայի այս որոտացող և սարսուզեցնիկ բարձունքէն յայտնուող շանթիւր Աստուծին մինչև Դոգդոֆայի հեղ Գառնուկը և Անոր սորվեցուցած «Սուրբ Հայրը», «Արդար Հայրը», «Մեր Հայրը», ինչ անչափելի խորութիւն սիրոյ մեծագոյն հրաշքին և հայրութեան ամենամեծ ճշմարտութեան: Եւ զեռ չհաստատէ կրօնքներու վսեմ բարեշրջութեան ու շրջանակի թէ մեծագոյն ճշմարտութիւնն է Աստուծոյ Մեր Հայրը ըլլալը:

Այս ճշմարտութեան մեծութեան փաստերէն մէկը սա է թէ Աստուած, կենդանական, բուսային և հանքային — զործարանաւոր և անզործարանաւոր — աշխարհին արարիչը, բայց մեր Հայրն է. ասոնց մէջ Աստուծային բնութեան հետ ազգականութիւն կամ աղերս մը չկայ, բայց այդչէ ճշմարտութիւնը մարդկութեան համար: Բանաստեղծին կուրծքին տակ ներշնչումի կայծեր բուկցնող երգիւրանգ ծաղիկ մը իր գեղեցկութիւնով, ծիածանը իր հիւսկանաչ գոյներով, ովկիանոսը իր անհունութիւնով, երկնաբերձ լեռները իրենց ամպածարքաւ գաթնեղով, սիրուն թռչնիկներ իրենց հողգեղաւ ճիւղիկներով, վերջապէս երկինքն ու երկիրը՝ իրենց բոլոր հրաշալիքներով զԱստուած կը գովեն ու կը փառաւորեն իբրև իրենց Արարիչը, բայց, տկար մանկիկէ մը մինչև ուժասպառ ծերը զԱյն կը բարեբանեն իբրև իրենց Հայրը: Եւ այս քրիստոնէական վսեմ կրօնքին շնորհած այն հուրք, խրախուսիչ ու վերացուցիչ համարձակութեամբ, զոր այնքան սուղ, իր միածին Որդիին սիրագործող արեւոյդը, գնեց մեր Հայրը մեզի համար:

Այս կէտը՝ քիչ մը պարզաբանելով՝ կրնանք ըսել թէ Աստուած մեր «հոգիներ»

բուն Հայրենո է: Մարդկային հոգիին ամէն մէկ յատկութիւնը անոր համապատասխանող Աստուածային անհուն ստորոգելիքներէն մէկուն պատկերն է օ՛ն ասաց Աստուած: արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան» (Մենդ. Ա. 26): Եւ փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի, և եղև մարդն յոգի կենդանի» (Մենդ. Բ. 7): Մեր մտաւոր բոլոր կարողութիւնները՝ որոնցմով մեծ աստղաբաշխին բացագանչածին պէս «Աստուծոյ հոգի իր հրաշալիքներուն մէջէն առաջին անգամ մենք կ'անցնինք», և (կնոր քայլերուն կը հետեւինք, մեր սիրտին բոլոր զգացումները՝ որոնցմով անհուն յագեցումի անմարելի պապակովը կ'այրինք, մեր հոգեւոր բոլոր կարօտները՝ որոնցմով սրբութեան, արդարութեան, ճշմարտութեան, բարութեան ու գեղեցկութեան հասնելու բուռն բաղձանքներու խնկումովը կը հալի ու կը սպառի մեր հոգին, այո՛, ասոնց ամէնը ուրիշ բան մը չապացուցաներ, եթէ ոչ սա ճշմարտութիւնը թէ Աստուած՝ կենդանութեան շունչ փչելով մեր ունեւորուն՝ հայրը եղաւ մեր հոգիներուն: Եւ ասկէ մեծ ի՛նչ ճշմարտու-

(Նաբունակելի՝ 4)

թիւն կարելի պիտի ըլլար երեւակայի ու գտնել մարդկային միտքին համար: Մենդոց Գիրքէն մէջ բերուած վերի խօսքերէն կըրնանք նոյն իսկ հետեւցնել, թէ մինչև անգամ մարդկային մարմնոյն նմանութիւնն ալ հետեւողութիւն մը կրնայ ըլլալ Աստուծոյ, բայց այս ոչ թէ տառական ու բառական առումով. որովհետև, «Աստուած հոգի է», և մարմինը հոգիին նիւթական պատկերն է: Բայց, երբ Աստուած ուզեց ինքզինքը յայտնել մարդոց՝ մարդկային նմանութիւնը ընտրեց իբրև յարմարագոյնը: Եւ ի վերայ աթոռոյն նմանութիւն կերպարանաց, . . . այս տեսիլ նմանութիւն փառացն Տեսան» (եղեկ. Ա. 26, 28): Ինչ որ ալ ըլլայ, արդէն մեր հոգեկան, մտաւոր ու զգացական բոլոր կարողութիւնները, իրենց սուրբ և իսկական վիճակներուն մէջ, Աստուածայնութեան վսեմ ու ճշմարիտ կնիքը կը դրուին մեր ճակատներուն վրայ: որով մեր ծագումին սրբութիւնովը և ներաշխարհին մեծ ու անհուն կարօտներովը և Յիսուսի շնորհած ազատութիւնովը՝ համարձակութիւնը կ'ունենանք աղօթելու և ըսելու. «Հայր մեր, որ յերկինս ես:

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Ս Ե Ի Ա Ն

Ովկիանոսների եզերքներին մոլ,
Ես երազում եմ յաւերժ գեղամի
Կապոյտ սափառը մեր ջինջ Սեւանի
Լի հէ՛հեաթական հալկական զինով:

Հոգուս կառօք կարապի թելով
Թռչում է նրա ափերն հայրենի,
Նրա երկինքն ինձ եղաւ հովանի,
Նա ինձ օրօրեց զով-հով քերով:

Ուր լինեմ, լինը մեր չեմ մոռանայ...
Ով նակասագի՛ր, քո ձեռքով բարի,
Երբ բաժանեցիր ծովերն աշխարհի, —
Մեզ տուիր միայն լինը Սեւանա:

Եւ ես մեր լինը չեմ փոխի յաւէս
Ովկիանոսների, լայն ծովերի հետ:

ԱՇՈՏ ԳՐԱՇԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ**ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՁՈՐԵՐՈՒՄ**

Ես լինեի մի գեռակ հայրենիքիս ձորերում,
Կապոյտ կոհակ մի վտակ հայրենիքիս ձորերում,

Խոխոջալով հոսեի, ավերիս հեռ խօսեի
Երգի նման ներդառնակ հայրենիքիս ձորերում,

Այգուց այգի վազեի ու ծառերին դալարիկ
Բաշխեի ջուրն իմ յսակ հայրենիքիս ձորերում:

Ուռիները լուային ոսկե վարսերն հարսնի
Յորձանքիս մէջ անյասակ՝ հայրենիքիս ձորերում

Ջրերս ընծայ բերեի պապիս մամուած ջաղացին
Հին չինարու շուքի տակ՝ հայրենիքիս ձորերում:

Հնձուռ մի հարս սեւորակ գար աղբիւրս սառնորակ
Լցնէր սափորն սպիտակ հայրենիքիս ձորերում:

Այծեամն էլ գար, ջուր խմէր, համբուրէի շուրջը թուխ
Եւ ոսները իր բարակ հայրենիքիս ձորերում:

ԱՇՈՏ ԳՐԱՇԻ

Զ Յ Ն Ե Ձ Յ Ր

ՏԱՂ՝ Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՆՈՐԶԻՆ

Գրիգորիոս առաքինի հրակող,
 Քրիստոսի զինուոր յասպարիսին արի,
 Ուրախ լեր ի փառս արքայութեանդ երկնից:
 Գրիգորիոս ի վէմդ Յիսուս շինեալ,
 Ձոր ոչ շարժեցին չարչարանացն հեղեղք,
 Ուրախ լեր հանգեար յաշխատանաց բըրտանց:
 Գրիգորիոս որ խաղացեր ընդ սուր
 Ի հուր փորձեցար անպարտ վրկա Բանին,
 Ուրախ լեր ըզբէն տէր գոհանայ առ Հայր:
 Գրիգորիոս ի գուր ստուերին իջեալ,
 Կոխեցեր ըզգլուխ անդ վիշապին մեծի,
 Ուրախ լեր ելեր այժմ ի չքնաղ խորանսդ:
 Գրիգորիոս աւետաւոր բըժիշէ
 Քո չարչարանացն հատուցանող բարի,
 Ուրախ լեր ծընող մանկանց զոր ետ քեզ տէր:
 Գրիգորիոս դիւաց մերժող բանիւ,
 Ձգազան թագաւորն մարդ ըստացար դարձեալ,
 Ուրախ լեր ի հաւտս զոր ըստացար արեամբ:
 Գրիգորիոս իմանալեաց տեսող,
 Ձծեւ մեծ խորանին ըզգայապէս շինեալ,
 Ուրախ լեր աստէն ի տիրական յաթոռդ:
 Գրիգորիոս ի հրամանէ վերնոցն,
 Քահանայապետ մեզ աւժեցար հոգւովն,
 Ուրախ լեր պըսակ երկնահանգոյն բեմին:
 Գրիգորիոս միայնութեան սիրող,
 Անընդմիջաբար միշտ ընդ Աստուած խաւսող,
 Ուրախ լեր մարտեար յիմանալիդ ի լեառնդ:
 Գրիգորիոս ի քէն ծնեալ որդիքս,
 Այսաւր միածայն եղանակեմք քեզ,
 Ուրախ լեր սուրբ հայր յիշատակի քո տաւնս:
 Գրիգորիոս սերովբէից կըցորդ,
 Ձմեզ ծայնակցեցեր լուսաւորիչ բանիւ,
 Ուրախ լեր վարդապետ Աստուած ի մէնջ աւրհնի:

Փ. — Բարձրացիր փառաւք յաւրս յիշատակի,
 Դուստրը Սիոնի վերնոյ հովուին քո մեծի:
 Խրախոյս քեզ տաւնի եհար ով եկեղեցի,
 Ի գոյ վիրապէն ելեալ մեծ քո առաքեալն:
 Այս Գրիգորիոս կապեալ ընդ սէր Յիսուսի,
 Որ յաղթեաց ճըգանց երկոց բազմաց վրտանգից:

Կայր մաղթէր զԱստուած ի իւր վիրապին,
 Այց առնել Հայոց մուրեւալ ազգիս:
 Զկոյսն արեւմտից յարոյց աղաւթը հըսկողին,
 Ած ի յարեւելս կցորդ իւրոյ հանդիսին:
 Պետրոս եւ Պաւլոս զծնունդս հոգեւոր բանին,
 Զկոյսն Հռիպսիմէ ի Հայս փոյթ առաքեցին:
 Ճեմս արիորդովքն առեալ յարեւելս հասին,
 Արեամբ նահատակ եղեն ընդդէմ արքային:
 Անդր ի հանդիսէն ծայնէր ի գուրբն ատուերին,
 Զերկիրս ոռոգեմ արեամբ սերման քո բանիդ:
 Զարթիր զըւարթուն մըշակ ծրմեռըն բարծաւ,
 Քաղցրը տաւորակիս բարբառ յերկիրս հընէցաւ:
 Արքայս ի կուսէս պարտեալ կորացաւ յերկիր,
 Դիր ըզծանրութեան ըզյուծ քո ի պարանոցն:
 Կալ դու զաղուեսունսն ասիւս ալգիս ծաղկեցաւ,
 Պրտուղ աղաւթիցդ ինեւ հասեալ խայծեցաւ:
 Զհետ աստեղանիշ կուսիցն արեւ ցլացաւ,
 Խաւարըն ջընջեալ բընաւ ի միջոյ բարծաւ:
 Էոյսըն ի զըրուանէն պայծառ յաշտանակն եղաւ,
 Ազգ Հայաստանեայց ի նա հայեալ ցընծացաւ:
 Որ զարքունական պատին ոռպէս մարդ լծանեալ,
 Այժմ անասնեղէն դիմաւք զոտիւքըն փարէր:
 Կայր պատկառանաւք ընդդէմ սըրբոյն աղերսէր,
 Բանիւ բարբառել ցանկալոր եւ ոչ հասանէր:
 Ծո՛ւնր առ ի խոնարհ կրկնել նըմա փափաքէր,
 Եւ ծնեն անպատշաճ կամացն ոչ աւժնդակէր:
 Զստին տարակոյս միայն արտասուաւքն յայտնէր,
 Եւ յախտակցութիւն ըզվրկայն ինքեան ըստիպէր:
 Յայնժամ ըզբազուկսն առ տէրն իւր տարածանէր,
 Եւ զարքայն կրկին ի մարդ դարձեալ փոխարկէր:
 Դիւացն որ յըռամի նըստեալ հալածէր բանիւ (՝),
 Եւ զխաղաղութիւն վերին նոցին շընորհէր:
 Աւետարանել ապա նոցին սկըսանէր,
 Զվից դարուս ըզհրաշս վաթսուն արըս ցուցանէր:
 Մեծ տաճարապետն տաճար յարինէր,
 Հանգիստ Քրիստոսի ըզսա երազ յարինէր:
 Բանի անպատում է գործ զոր սա ցուցանէր,
 Տեառն զարուծեան անաւթ հրաշակերտ լինէր:
 Փառք երրորդութեան անաւթ հրաշակերտ լինէր,
 Զմեզ կոչմամբ սորա առ ինք[ն] ժողովեաց:
 Ի խաւարէ ի լոյս սըրբոց մասնակցեաց,
 Անդր արքայութեան վերնում արժանաւորեաց:
 Հովութին հետեւեալ մանկունք անդ մեք փութասցուք,
 Յարազուարճ ծայնիւ արհնել զԱստուած յաւիտեան:

Զեռ. 231, ԺԾ.

Հրատ. Ն. Վ. Մովսէսյան

(*) Այս տողը խանգարուած էր քերի: Հմմտ. Ն. Հ. Բ. ի Ռ-ում բնութիւն օակ մեջբերուած վկայութիւնը.
 «Դիւացն որ յըռամի» բանիւ սաստեալ հալածէր»:

ՊԵՏՄԵԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՈՌՈՎԱԿԱՆ ԴՂԵԱԿ

Ա. — Անունը, Բ. — Տեղն ու դիրքը, Դ. — Հոռովկայի Դղեակը, պարիսպները, աշտարակներն ու դռները: Դ. — Հոռովկայի Դղեակին եկեղեցիները, մատուցներն ու զարդերը: Ե. — Հոռովկայի Հայրապետները: Զ. — Հոռովկայի մատուց կաթողիկոսներ: Է. — Մշակույթը: Ը. — Թոթոս Բոսյին: Թ. — Հոռովկայեցի նոգեւորական եւ այլաբանիկ այլ դիմեր: Ժ. — Պատմությունը:

Ա. — Անունը. — Մեր եկեղեցական պատմության մէջ, նոյնը եւ կարելի է ըսել Կիլիկիան շրջանի պատմության համար՝ իբր Հայրապետական Աթոռ ու ազգային բազմաբան ծաղկեալ մշակութի կեդրոն, Հոռովկայ, թէ եւ կարճատե ու հազիւ մէկուկէս դար տեւող, բայց եւ այնպէս գրուած է մեծ եւ յաւերժական տնուն՝ որ նոյնքան յաւերժօրէն կապուած է Գրիգոր Պահլաւունի եւ ա՛յլ աւելի Ս. Ներսէս Շնորհալիի, այդ տիեզերայոյս վարդապետին ու հայրենասէր կաթողիկոսի տնուններուն հետ: Հոռովկայ, կաթողիկոսական Աթոռի կայան չեղած, յաճախ յիշուած է Միջագետքի, Եփրատացոյց, Ասորիքի եւ հին Կիլիկիացոց պատմության մէջ, Միջին դարու գրիթ բոլոր շրջանին: Եւ եթէ պէտք եղածին չափ ուսումնասիրուած չէ անոր անցեալ պատմութիւնը, այդ թերին կարելի է վերագրել իր աշխարհագրական աննպաստ դիրքին՝ որով չէ գտնուած զինուորական ու ռազմական մեծ ճանապարհներու վրայ, ինչպէս աւելի հեռուն Տուրա-Եւրոքոսը կամ Սալիհին, իբր զինուորական եւ կարօտանային քաղաք Հոռովմէացոյց շրջանին եւ օտար հին հետախոյռներ գրեթէ այցելւած չեն համաժամարար աւելի նոր այդ բերդաքաղաքը:

Ըստ վարդան պատմիչի, Հոռովկայ իր տնունը առաւ հոռոմ արքայի մը հոն բռնակիւնը պատճառաւ՝ երբ Տանկիները զղղ-

եակին տէրն էին եւ վերջիններէն գրաւեց Հոռովկայի առաջին տանուտէր Գող Վասիլ իշխանը: Վարդանի ակնարկութենէն կը թուի որ բիւզանդական շրջանին եւ աւելի վերջն ալ Հոռովկայի բերդաւանին մէջ կային յունական վանք մը եւ եկեղեցի, մէկէ աւելի վանականներով: Աւելի ճիշտ պիտի ըլլար ընդունիլ Հոռովկայ տնունը Հոռոմոց բերդ կամ կլայ եղած ըլլալուն, երբ յիւսագային, թուրք տիրապետութեան օրով, մինչեւ վերջերս կոչուեցաւ Բում Քալի: Կոչուած է նաեւ Հոռոմ Քալ, նոյն իմաստով, ըստ Միքայէլ Ասորիի (էջ 97 ա):

Բ. — Տեղն ու դիրքը. — Հոռովկայ կը գտնուի Եփրատի ճիշտ աջ ափանց վրայ եւ կերպով մը անկիւն մը կը կազմէ Կիլիկիոյ, Ասորիքի եւ Միջագետքի միջեւ, բայց առաւելագոյն Եփրատական երկիր է ու կը գտնուի բնական ամուր դիրքի մը վրայ: Երկտոյգ է որ ընդարձակ բնակչութեան յարմար միջավայր մը չէ Հոռովկայի շրջակայքը, ո՛չ ալ ինքն Հոռովկայ, իր սարսափելի տաքօն ու տոթովը՝ լայնութեան 37 աստիճանի մը տակ: Միմիայն Կլային բնական ամուր դիրքն է որ նշանաւոր բրած է զինքը: Բնակչութեան ամենէն յարմար տեղը Կլային հիւսիսային կողմն է, բայց Մէրգի-մէնի վատառողջ ջուրը, այս ցած հովիտը այնքան կը խոնաւցնէ, որ քանի մը տուն զեղացիներ զգի զեղին են միշտ. ասկից զատ մշակութեան համար բաւական հող չկայ: Հոռովկայի արդի բերքը պիտակ (= Շամֆրսուղ) է, եւ չենք գիտեր թէ Միջին դարուն ալ ա՛յս էր («):

Ինչպէս տեսանք, Հոռովկայ կը գտնուի Եփրատի աջ ափանց վրայ. ուրջապատեալ յազենական աղբերէն Եփրատայ, որ մատակարարէ բնակչաց զամենայն մարմնական պիտոյս խնամօքն Աստուծոյ... » (Ն. Լամբրոնացի՝ Մեկնութիւն Յայտնութեան):

Դ. — Հոռովկայի Դղեակը, պարիսպները, աշտարակներն ու դուռները. — Երբ Գրիգորիս Պահլաւունի կաթողիկոս ֆրանկ իշխաններուն ձեռքէն հայ արքունիքի հա-

(*) Բարդէճ Վրդ. (Կաթողիկոս), Հոռովկայ, Հ. Ամսորայ՝ 1903, էջ 103բ, նոյնը՝ իր Ծովքը:

անութեամբ ցնեց Հռոմկլայի բերդաւանը որ Բիսուռնի իշխանութեան տակ ինկող բերդ գերէն մէկն էր, հայազգի հարտարապետ ու դրմնագիրներ. սկսան նախ բերդը ամբարցնել, հաստահարս պարիսպներով՝ գործ երկու գետեր կը շրջապատեն, Եփրատ և Փարսումսէ Մ. Ուսահայեցի Հռոմկլայի բերդը լաւ ամրացած ու պաշտպանուած կը նկարագրէ: Է. Key յիշել յետոյ Եփրատէ կան շըլանի Փրանկ տիրապետութեան տակ զանազող ու երկրի պաշտպանութեան յատկացումը քերդերու և քորդոցներու անունն ները, ինչպէս Կարկատ, Կապան, Քեաղթէ, Պիր, Թէշ Կուրան ևն, զի անքանայ մասն նաւորապետ, Հռոմկլայի, վրայ և կու տայ բերդին նկարագրականը:

«Հռոմկլայ եղաւ միանգամայն Եփրատէ քիչ քանի, ամենէն ամուր վայրը ու երկու դար ձառայեց հայ կաթողիկոսներու, իբր բնակավայր: Իր քաջ կրկին հանգամանէ ճով քաղաքը մեծ գետ խաղաց ո՛չ միայն եղեւսոյ Փրանկ, իշխանութեան մը զոյտութեան ժամանակ, այլ նաև Կիրիկիան թաւ գաւորութեան, գրեթէ ամբողջ սեւեռականութեան ընթացքին, հանգիստանալով անոր արեւելեան գլխաւոր պողոտանէն մին:»

Այս բերդին նիստը գրուած է սեպածե պարսկերէնի մը վրայ, որ իր երեք կողմերէն, Կիլիկի Մարսիֆաքսի հովտին և Եփրատի, ընթացքին վրայ, Կաթողիկոս Եստրլայի փող մը, փորուած բուն իսկ ժայռին մէջ, ժայռը կը բաժնէ հարթավայրէն՝ որ ուրն հողազրկապէս կապուած է:

Ժայռին սեպ մասերը աշխատեալ մը փորուած են, որ կարելի ըլլայ կազմել աշտաւ, բակներուն և պարիսպներուն յատակը, ա՛յն առաինձն օր զգուար է ըսել թէ ո՛ւր կը վերջանայ ժայռը և ո՛ւր կը սկսի պատերու հիւսքը:

Աշտաւակները ընդհանրապէս barrelongue են, պատուարի պսակը աստիճանէ էր բացաւաններուն մէջ հիւստեւած որմածերպեւրով:

Բերդին գլխաւոր մուտքը արեւմտեան կողմէն է, Մարսիֆաքսի հովտին մէջ, որ պաշտպանութեան է յաջորդական երեք զուռաներով, որոնց երկուքը երբեմն տակէն պաշտպանուած ալ էին երկաթեայ փշաթելերով:

Հռոմկլայի մէջ բնակարաններն ու շէնքերը մասամբ կոփուած են բաւական կա-

կուղ եղող ժայռին մէջ, կաղմեւով. այսպէս զոգեակը գրաւող զարաւանդը:

Պարիսպին հարաւ-արեւելեան մասին մէջ տակաւին կը տեսնուին կաթողիկոսներուն բնակարանը կազմող վանքին աւելաբակները՝ որ այսօր մզկիթի է վերածուած և որուն ներքե կը տեսնուին ժայռին մէջ փորուած ներքնատուներ՝ ուրկէ սանդուղով կ'իջնեն մինչև գետին հաւասարութեամբ: Դղեակին բարձրագոյն մասին մէջ կը տեսնուին, երկու եկեղեցիներու աւելաբակները: Առաջինը՝ որ կը պատկանի քրիստոնէական շրջանին՝ երեք խմբարանով կամ պատանով (nef) է. երկրորդը՝ Տէր Ներսէս (Ք) կոչուած, ԺԻ. դարու ճարհական հայկապաշինութիւն մըն էր, որմէ դուրս կը մնան ճոխ սինազուլներով զարդարուիչ երկու սփարներ:

Ճոսլին Բ. խայրին՝ Պէտրքիս տը Արեն էր, որ Եգեւսոյ կոմսութեան անկման պատճառն ամրոցս 1154ին Նուէր տուաւ Փրկոյոր Պահլաւունի Կաթողիկոսին, իր և իր. յաջորդներուն համար. որմէ յետոյ, մինչև 1292, դարձաւ կաթողիկոսներու սովորական նստոց:

Բերդին ստորտունէ կ'անցնի Մարսիպակ կողուած պզտիկ առուէ՝ որ կ'երթայ Եփրատի մէջ կը կորաւր: Քնուանի որդի՝ Սուլտան Մելիք էլէշլըրֆին է որ բերդը գրաւեց Հայերէն:

Հռոմկլայ 1833ին ուսերկածուեցաւ իսլամական փաշայի զինուորներէն ու եգիպտական ռուսերը մեծապէս վնասեցին. քիչ հետաքրքրական աւերակներուն ու դար մը առաջ հազիւ թէ քառասուն տուն, լքուած վիճակով, կը բնակէին բերդին մէջ» (Վ):

Հռոմկլայ դարերէ ի վեր գեա մինչև վերջին ժամանակներս սքաւաղ աւերատուեղի էր ու Այնթապի ու Մարաշի բարեկազմ չարքը սիրով կ'երթային այցելելու անոր նուիրական աւերակներուն: Մէջ հեռախոյզէն տարիներ յետոյ Տանն Կիրիկիոյ ապագայ կաթողիկոս Բարդէն, զեռ երես տասարդ աշխարհական, Հռոմկլայ ուխտի կ'երթայ 1889 Օգոստոսին ու իր Յուշերուն մէջ կը նկարագրէ ինչ որ կը տեսնէ հոն կանգուն:

«Առաւելն գտնուի ելանք (էննէշէն) և եփրատայ ավեր քերերով դերուկներու և բաւերներու վրայէն ուղեւորեցանք դէպի Հոսովլայ, Կլային մաս սկսանք «Առաւել լուսոյ» երգել:

Մաշաձ և եղծուած աստիճաններով (Հոսովլայի) հարաւային գոնէն ներս կը մանենք, որուն դիմացը կը գտնուի սառնահիւսք մը 250 աստիճաններով:

Կ'անցնինք աւերակաց մէջէն, կ'ելնենք դէպի ուխտատեղին. աստ անդ եկեղեցիներու և տուններու աւերակներ՝ որոնց մէջ մի եկեղեցւոյ տեղն բացորոշ է. թէև լի հողով, որուն արեւելեան պատին ուղեղանկանց մէջ գեղեցիկ և միանգամայն պարզ քանդակներ կը տեսնուին. այս քանդակներուն վերի կողման վրայ հայաստան գրեր կան, որոնց մէջ տառը ձախակողմ ուղղանկան մէջ կը տեսնուի. իսկ աջակողմ ուղղանկան մէջի գրերը բոլորովին և դիտմամբ եղծուած են: (Կ'ըսուի թէ այն եղծուած քանդակները քացի պարզ խաչքարեր ըլլալէ, էին նաև Ռուբինեանց զինանշանը պատկերացնող հիանալի գործեր):

Եկեղեցւոյ աւերակաց մէջ կտն խորաքանդակ խոյաններ, որոնց մին սիւն ունի, փայտի վրայ անցած և Վլխիվայ (հոս կ'աւելցնենք, որ սիւնը սրբատաշ քարերէ շինած և բազմանիստ (մ'էթ թէ վեց) կարծեմ մետաղափ տրամագծով շրջանակ մը շինած և Անքան ընտիր շաղխոռած որ զլխիվայը հարածած աստեղը քարերը շին գատուած):

Կաթողիկէի, յիշեալ եկեղեցւոյ հիւսիսային կողմը ընդարձակ եկեղեցի մը կայ, զոր վերանորոգելով մզկիթ դարձուցած են, այս շէնքին հիւսիսային ծայրը, եփրատի վրայ քարձրացած է զանգակատուն մը, երկու թիղ լայնութեամբ քարերով շինուած. այս զանգակատունը փլած է. իսկ մաս մը կանգուն կը մնայ տակաւին 24 ստանաձաղ աստիճաններով, որոնց 5ը կիսով կոտրած է:

Այս շէնքին արեւմտեան կողմը ընդարձակագոյն ամբար մը կայ, որմնաբաժ, վիճակովը ուրիշ ամբարներով շինուած, որուն տանիքը մզկիթին գաւթին է:

Ժամբագութենէ վերջը աւերակին գաւթիք շրջեցանք, առաջնորդ անննալով զՏէր Ներսէս Հայր Էննէշ գիւղի քահանայն:

Իջանք տառնիճը ճապտոյտ աստիճաններէ, մինչ եփրատի մակարդակը. խմեցինք պաղ և դուլալ ջուրէն:

Այլ կը սկսինք Կլայէն դուրս Ելլիլ:

Առաջին Արեւմտեան հարաւային զուռնէն, որուն աջ պատին վրայ արարական տառերով արձանագրութիւններ կան, որքան ընթերցելի են: Այս գրան ձախակողմը կը տեսնուի կիսակամար մի մատուռ, ուրկէ մտնելով դէպի աջ կողմը 8 կիսաւեր աստիճաններով վիճակովը եկեղեցւոյ մը կը հանդիպինք՝ Ս. Յովհաննէս անուան:

Երկրորդ զուռնէ կ'ելլենք, որ միակտար ասպտառով շինուած է. այս գրան կից ժայռը, որուն վրայ կրպակի պէս փորուածներ կան, կ'երկարի դէպի երրորդ զուռն, որուն վերի կամարը մնացած է:

Յորրորդ զուռն ամենահաստատունն է այժմ, որ հիւսիսային կողմը կը նայի, բերդի արեւմտեան կողմը բացուած ըլլալով. սոյն գրան արեւմտեան կողմը մեքերեզ մը կայ, ձիւնգերով զուռն աստուած է, որուն գլխացը կիսակործան շէնք մը կայ:

Բերդին արեւմտեան կողմը բոլորովին քարձրաքարձ ժայռ է. այս ժայռին մէջ ալ կրպակի պէս փորուածներ կան. ժայռի կողին վրայ արեւտական ՈՒՄ (Ղրի ճամբայ) բացուած է, որուն ճեղքուածքներէն ջուրը կը ժայթքէ փորվաղէզ՝ Այս ժայռին ստորոտը կը հոսի Մեքերեզն անուն վտակառով ջուր մը: Բերդին արեւմտեան հիւսիսային, լաւ ևս Մեքերեզնի հարաւային կողմը կը գտնուի Ենորհալոյ վիճակովը թաւազորածաւանը (?): (Աստք արեւտական այրեր են և իրաւի շուրջակի հորեր կան հոն): Այս այրերը երեք զխաւոր մասերով բաժանուած են, որոնց ամենէն վերջին մասին մէջ արարական յիշատակարաններ կան:

Այս մասին տակը կայ այր մը, որուն ներքին ճակատը հայաստան յիշատակարան մը կայ, անընթեռնի իսպառն(?)

Հոգեւոյս Բարզէն ձաթողիկոսի նկարագրած «կրպակի պէս փորուածները հաւանաբար մնացորդներն են այն շուկաներու, որոնք պոյութիւն սենէին Միջին դարու կիլիկեան և ստեփական մեծ վանքերու արտաքին պարիսպներու փոյն և ուր

(*) Բարզէն Պրդ. (Կաթողիկոս)՝ Հոսովլայ, Հ. Ամսթերամ, 1903, էջ 101 - 102թ):

տարեկան մեծ ուխտաւորութեանց օրերուն կը ծառայէն առեւտուրի, տօնաւաճառ առնուի պահ: Թէ՛ Հոռովկայի և թէ չըջակաց, գիւղերու արհեստաւորներ իրենց վաճառքի ամէն տեսակ նիւթերը կը ցուցադրէին այդ պահպաններուն մէջ և չըջակաց բնակիչները ուխտաւորութեամբ հեղրոն գաղով գիւղութեամբ կը գնէին իրենց պէտք եղած նիւթերը, ընդհանրապէս Հոռովկայի տարազադործական «հոր»երէն հանուած կերպանները, որոնք շատ յարգի էին: Մինչև այսօր Թրանսայի և Եւրոպական շատ երկիրներու մէջ տօնաւաճառներ կը սարքուին եկեղեցիներու հրապարակներու վերայ և մեծ վաճառքներ տարիսպներէն դուրս տարեկան մեծ ուխտաւորութիւններու ընթացքին: Վաղնջական սովորութիւն մըն է՝ որ Եւրոպայէն Արեւելք ալ անցած է Խաչակիրներու օրով, թէև շատ աւելի առաջ սուրբական հեթանոսական հին քաղաքներ, Պաւլիս, Պաւսպէք և այլն, իրենց հեթանոսական տաճարներու արտաքին գաւիթա ներուն մէջ, հեթանոսական մեծ տօներուն ունէին նոյն սովորութիւնը: Այսօր ալ, ստորական հին վաճառքներ տարեկան ուխտաւորութեանց, շարժական շուկաներ կը հաստատուին և վաճառքներ ի նպաստ կուրելուր գումարներ կ'ապահովուին: Հոռովկայի կրթման նշանաւոր ջոշակութիւնը, քաղաքին կործանումէն յետոյ, անցած էր Այնթապի և Մարաշի, որոնց քործած պարզ կամ միասնական տարազները շատ յարգի էին ու մինչև վերջերս կը փնտռուէին Այնթապ և չըջակաց քաղաքներէ: շուկաներուն վերայ, մասնաւոր ի Տէրսիմ:

ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ԱՐԲԷՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելի)

ՔՆՆԱԴԱՏԱՆ

ՏՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՎ ՍԻՒՆԵՐԸ

Դան սակայն պարագաներ ուր արուեստներէն որեւէ մէկը կարող է արտայայտուիլ բարձրագոյն կայծառութեամբ՝ զգացում մը, գաղափար մը կամ ձեւ մը որ անկանոսէն կը վերաբերի Խաչակիր արուեստի մը: Գաղափարներ իրաւունքով կը պատկանին գրականութեան: Գրագէտը միայն կարող է արտայայտուիլ՝ գաղափար մը, երաժիշտը՝ զայն կը թելադրէ միայն, նկարիչը՝ կրնայ միայն զայն խորհրդանշել: Արդ, կրնայ պատահիլ որ գաղափար մը ունայտ է այն կիսակազմ վիճակին մէջ ուր ան՝ կը շփոթուի տակաւին զգացումին հետ որմէ կը ծնի: Ձայն շատ ճշգրտել Խաչակիր իրեն կորսնցնել պիտի տային իր փափուկ և խուսափուկ հմայքը: Երաժիշտութիւնը յայտնեց ծիշտ յարմարագոյն միջոցը պիտի ըլլար աւնոր, որովհետեւ, ան շարտայայտուի զայն, ալ՝ կը ծնի:

Արիշ տեսակէտով մը, արուեստներու նոյն հրեք մեծ գաղափարները՝ մեզի կ'ենթեւին իւր Երեւոյթներ որ կ'արտայայտուին իշխանութեանը տակ կարգ մը տիեզերական պայմաններու՝ միջոց և ժամանակ: Գոյնական արուեստները կը ներկայացնեն աշխարհը՝ համոյթ մը միջոցին մէջ, բայց վայրկեան մը ժամանակին մէջ, խառնի տրուեստները կը մատուցանեն մտքին՝ համոյթ մը ժամանակին մէջ, բայց կէտ մը միայն միջոցին մէջ: Կըսուածական արուեստները վերջապէս — զանց ընելով պարը և գերծ են ժամանակի կամ միջոցի պատահականութիւններէն, և երաժիշտութիւնը՝ «կը համարէ միջոցէն և ժամանակէն դուրս»:

Ար գաղափարներ ալ պատկանին՝ «Արուեստը միութիւն է քս «Ան ինքն իր մէջ ճիշդ մըն է միութեան որոշ տեսակի մը բերելու համար, ներդաշնակ և քաղցր: Բնութեան երեւութական խառնիւրդաճեղք և ալապանութիւնը»:

Ահսոնք են, արուեստի տեսարան Ֆա-
կէի տեսութիւններէն մէկ քանին:

Ինչնհնք աստիճան մը ես, ե, հետա-
պնդելով վերլուծումը, քնննք իր կար-
ծիքները յօսուքին արուեստին աստին,
մասնաւորաբար գրականութիւնն ըլլալով
մեզ շահագրգռողը:

Գէտք է գիտել մասնէն առաջ որ, հե-
տեւողական՝ գրականութեան դրութեան-
կան աճին բացատրութենէ իր խորշումին,
ոչ միայն չէ փորձած, Taine-ին կամ Brune-
tière-ին պէս, տալ հատ մը այդ բացատրու-
թիւնն, այլ կը դատապարտէ այդ կարգի
ամէն փորձ, ուրկէ ալ գայ: Գրութիւն մը
աշխատանքի կերպ մըն էս, կը գրէ Taine-ի
մասին յօդուածի մը մէջ: Ընտախաղի ցանկ
նիւթոց մըն է ան. — է՛ նաեւ արդիւնք մեր
նկարագրին, արմատական պարզ կիրարու-
թիւն մը՝ իրերը տեսնելու մեր մտերիմ ե
անձնական կերպին:

Որպէս աշխատանքի միջոց, գրութիւն
մը կրնայ ներկայացնել նկատելի առաւե-
լութիւններ որոնցմէ քանի մը հատ տե-
սանք, ուսումնասիրելու ատեն Brunetière-ի
վարդապետական ե գրութեանական քննա-
դատութիւնը:

Իայց գրութիւն մը նիւթերու նախադիր
ցանկ մըն է նաեւ: Մարդիկ ունին որոշ թի-
ւով գորակներ որոնց մէջ պէտք է մտցնել,
կամայ—ակամայ, բոլոր պատահած եղե-
լութիւնները: Եւ որովհետեւ իրականու-
թիւնը միշտ աւելի հարուստ է քան ամե-
նէն ընդարձակ դարակներու խումբը, կը
պատահէ միշտ որ իրականութիւնը ձեւա-
պէտձօք, երբեմն գիտակցօրէն, երբեմն
անգիտակցօրէն, չողողելու համար ե չխոս-
տովանելու համար անբաւարարութիւնը
գրութեան, կամ անոր անիմաստութիւնը:

Եւ ամէն գրութեան այս անպատեհու-
թիւնը լուրջ է, խոտովմանք այց:

Դրութիւն մը վերջապէս արդիւնքն
է մեր նկարագրին: Իր ցանկութեան մէջ
հասնելու հշմարտութեան, որ կը խուսա-
փի անդադար իր ճիւղաններէն, քննադատը
երբեմն կը փորձուի կող ընելու չափա-
նիշի մը՝ արտաքին, պաշտպանուելու հա-
մար իր ատելի սոխի դէմ, յաւիտենական
ե զրգոյի արգելք հշմարտութեան հետա-
խուզումին: Կը կառուցանէ գրութիւն մը
որուն կը վերագրէ կախարդական այն կա-

րողութիւնը զոր մերժեց իր սեփական ըզ-
գայարանքին, կամ որ անոր միբժուեցաւ,
կառուցանելու համար այս դրութիւնը, ա-
ւա՞ղ, կը գիմէ միշտ իրմէն իսկ հայթա-
յիւնքն Նիւթեզէններու, ե յօրինուածու-
թիւնն իսկ այս նիւթեզէններուն ենթա-
կայական գործ է միշտ, ե հետեւաբար ա-
նորոշ: Կամենալով պաշտպանուիլ իր անձ
նական զգայարանքին դէմ, գրութեանական
քննադատն արուեստի օրէնքի կը բարձրա-
ցնէ իր կարգ մը սիրելի առածները. փոխ-
առեալ արժանապատուութիւն մը կը վե-
րագրէ միայն իր ատքին ընթացքներէն ու
մանց: Այն վայրկեանին իսկ որ ունենալ
կը կարծէ իր տրամագրութեան տակ հե-
տախուզումի անանձնական միջոց մը, ունի
միայն խափանաբար ե կարծր դործիք մը,
մտածուած համագրութիւն մը իր մտերիմ
բարցոյթին:

Այսինքն գրութիւն մը խարկանք է:
Ան կը թուի ըլլալ հետախուզումի առաւ-
կայական միջոց մը, ե է միայն առարկա-
յականութեան ծուծը: Ի մի բան յուսահա-
տափուն է:

Այս առարկութիւնները լաւ գիտնալով,
բնութիւն է որ Ֆակէն ձեռնպահ ձեացած ըլ-
լայ բանաձեւելէ գրութիւն մը, Ընդհանուր
ցուցմունքները զորս մատնանշիցինք չեն
կրնար նկատուել գրութիւն մը կազմող,
— ոչ ալ անոնք զորս պիտի քաղենք:

Կանգ առնենք վայրկեան մը դասաւո-
րումին վրայ, որ Ֆակէն կը փորձէ հաս-
տատել գրականութեան կալուածին մէջ:
Ըկան գիրքեր գաղափարներու, ինչպէս Le
Discours de la Méthode, L'Esprit des lois,
Le Cours de philosophie positive, կան գիր-
քեր զգացումի, ինչպէս Les Confessions
et Les Mémoires d'outre-tombe, կան տրամա-
թիք պօշմներ, կան քնարական պօշմներ:

Ինչպէս կը տեսնուի, հեղինակը կը
զատորոշէ գրական երկերու երեք դաս-
կարգ՝ գաղափարներու գիրքեր, զգացումի
գիրքեր, պօշմներ: Իր մեծ գիծերուն մէջ,
այս պարզ ե յստակ դասաւորումը սքան-
չելի կը թուի մեզի: Սակայն ան կրնայ նաեւ
վերցնել քանի մը առարկութիւններ թերեւս:

Նրեք խումբերէն առաջինին վրայ՝ ու-
նիշ ընելիք, եթէ ոչ փափաքելի պիտի
ըլլար անկասկած ճշգրտել գրգապատճառ-
ները որոնց համար իբր գրականութեան

պատկանող էին Նիստեք զազափախներուն
ոհւէլ գլորք: Եւ եթէ զորգէտ քլլալու հա-
մար է իմաստասէքը պարտի զօրացնել կարգ
մը պահանջներէ, անկասկած առիթն էր քա-
սեթու աշգէ

Երկրորդ խումբը՝ գգացումներու գիրքերն են։ Բայց ո՞ր գգացումներուն մասին է հարցը։ Հեղինակինները, կամ ահ, հեղինակին պոեզիան անձնագրով թխենե-րունը։ Վաստապես եւս չամար իր մասածմը մականէին տուած օբյեկտները կը մատնանշեն, հեղինակին վերաբերող գգացումները, Ար-դաբե ՝ Jean-Jacques Rousseau-ի Confessions-ներուն մէջ շահեկանը, հեղինակին հոգին իսկ է, չլաւանի իր, հոգեկան վիճակներուն, գգացումները, որոնք իրենը հոգած են իր թափառական և խողովոյոյ կեանքին դա-նազան պայմաններուն մէջ։ Եթէ ապազե-իմանալու է գգացումի գիրքերն արտա-շխտով թխելու, այս դասաւորումէն աւելի շատ կը չկայ որովհետեւ իրենքն իսկ քննա-թնէնէ կը հետեւեցուի անոյ — Բայց թերեւ հեղինակին ճշմարիտ մասածումը ոչք, չէ ու որովհետեւ խորհրտաւ տտեն այս գրքերու մասին զոր գգացումի գիրքեր կը հօշէ ինք, կը չըլառական, մեկնութեան ընթացքին, չէպէր և Գործէպեր՝ ևս Princesse de Clève, Eugénie Grandet, Madame Bovary, ևս չեն և Արդ, իրենց գգացումներէն չէ որ այս եր-կերուն հեղինակները մեզի կը խօսին, այլ՝ անոնց հերոսներուն և Balzac-ը պէտք չէ Բոտոնեցի Eugénie Grandet-ին մէջ, ոչ ալ Flaubert-ը՝ Madame Bovary-ին մէջ, Մինք կ'ապրինք այդ, անձնագրով թխենե-րուն, որ մեզ կը թափանցէ վայրկեան մը։ Անշուշտ հեղինակը բան մը ունի տտը մէջ՝ բացը միայն իր տաղանդով կամ հան-ձնարով, ինչը ինչպէս թափառագող որ պէտք չունի — և և ընդհակառակը ու խորհուրտ ինքն իսկ իր անձնորուն քերտով որպէսզի անոնք ապրին անկախ զգրաւոր կեանք մը — Այս տեսակէտէն մականէին իրաւաբար կամ դասա-ւորումը չթուի որ տրեմի քաւականաւոր հէրոսը, և քաւառաբար ի և

Եւս առաւել որբա՛ր էնիք անեմեր՝ երա-
րորդ խոսքի՛ն՝ պո՛ետներու մէջ, ոչ գիւտ-
ցաղեալան պոետն ոչ վէպը, ոչ նորագէտ
պը որ պոետներ էն սակաւն, ճիշտ որբամա-
կան է քանորդան պոետներուն պէս: Կ
Որբակեան պէտք է հասկցուիլ պոէմ

բառին վրայ կամ, ինչ որ նշոյնն է, բանաստեղծ բառին իմաստին վրայ, բանաստեղծներն ըլլալով պոէտ արտաշոյթներ: Այդ բառը ունիւր ընթացիկ և նշոյնիս գրական լեզուին մէջ, երկուս արուսւմ իրարմէ թաւալան տարբեր:

Բանաստեղծ է ու՛յն որ ունի ի. կ'աբ-
տալայտե՛ք բանաստեղծական լուսեռութիւն-
ներ, որ ջանի, նոյնիսկ արձակ մէջ, փառ
է ճոխութիւն. Բանաստեղծ է մարդ, իր ա-
նով, երբ այդ ոճը նշանակաւոր է երանգով,
համարատե՛ք իմաստը. ճոխութեամբ

Մարդ բանաստեղծ է — և ասկապ ա՛յնչ
քան զհրինը կերպ մըն է բանաստեղծը ըւ-
թա՛ն, որ ամենէն շատ ապրած ուսման է Դ-
միայնը կ'ստեղծու, նամա՛ք ցոռանաստեղծն ո՞վ
երկին հրկսեղծ, արածաբար, Բանաստեղծ
ըլլալու այս տարբեր կերպերը, որքան աչ-
յաբգիւր ըլլաւ, անկասկած աւելի լաւ, պիտի
որարք քանտէ՛ք զանոնք, որակեւու հոմար,
ուրիշ անունն մի՛ր

Բանաստեղծ է առկա՝ և, մանավա-
նադ, ա՛յն որ, երևակայութեամբ, գեղե-
տըւած ու կը ստեղծէ կենսագրով, զգուշա-
ծ էակներ, հոգ չէ թէ ստանաւոր կամ
արժանի գրէ, էականորէ հանդիպելն է երկին մէջ կենա-
նոր շօնելուն։ Այս նկատութիւնեամբ վերադա-
տէր բանաստեղծ է, ճիշտ լորսամագրին
գնորդագիրն պէտ։

Այս գաղափարը միակէն ինքն իսկ կը հաստատէ «Poétique de Racine» ուսումնասիրութիւն մէջ: Ինչ կը սահմանէ բանաստեղծը (վերջին ինքնաձեռն առաջին իմաստով) մարդը մը որ սեղի խայտ անհաշիւ թիւերը մասուհաւոր, թնոյզ մը է, որչա փայլուն հոյհմայիչ կերպը տեսնելու կամ հնարելու բաները: Եւ, այն կըլ տարմանէ նաեւ, քաղաքացիացի (երկրորդ իմաստով) գտնելով ինչ մը և ուժեղ արտայայտող մը էականութեւ, զէպքերու, և զէմքերու, աղակտնութեանց աւ: Racine քաղաքացիացի է, մանկուհի, բառերն առաջին առիւթովով, քիչ մը երկրպագ առիւթով, Corneille բանաստեղծ է իւրիկ տեսլողողութեւ մը: Shakespeare-ը՝ երկրպագ իմաստով: Corneille բանաստեղծ մըն է: Racine-ը բանաստեղծ է, Shakespeare-ը միանգամայն բանաստեղծ մը, և բանաստեղծ է աւ: Եւ ինչէն որ այսպէս է իրապէս ինչ որ զեռնից կըսու բանաստեղծներու հաջգինն Shakespeare-ի, և Corneille-ի իրապէս ինչ է:

ու նոյն շարքին, գէթ նոյն արժանիքով, Dickens-ը, Balzac-ը, Tolstoi-ն և Flaubert-ը որպէս էականեր ստեղծողներ: Անոնց վէպերը պէմաններ են, ճիշտ ինչպէս արամները մէկուն, կամ միւսին ոչ բերգութիւնները:

Այսպէս բարեփոխուած, Ֆակէին դասաւորումը կրնայ ընդունուիլ, կը կարծենք, ամենայն ապահովութեամբ: Պիտի ընդունի՞նք նաև իր ճարտար տեսութիւնները քննադատութեան գերին ժառանգ:

Օուցարդինք վանոնք նախ, ամփոփ կերպով:

Կատարեալ անկեղծութեամբ մը, Ֆակէն կը յայտարարէ թէ անկասկած աւելի լաւ պիտի ըլլար աւելի՛ կարդալ հեղինակները քան թէ քննադատները, որովհետեւ քննադատութեանց ընթերցումը «քիչ մը բիւզանդական սովորութիւնն է: Ան . կը հաստատէ, անկէ վատ, որ քննադատութիւնը անկարող կը թուի ներգործել ունէ բարոյական ազդեցութիւն, գէթ ուղղակի, նոյն այն պատճառաւ, զոր տեսանք, որուն համար արուեստն իսկ չի կրնար նկատուիլ բարոյականութեան ազդակ մը: Բայց օգթէ արուեստագէտը անուղղակիօրէն բարոյականութեան ազդակ է Գեղեցիկն իրագործելուն համար, քննադատը պիտի ըլլայ անուղղակիօրէն բարոյականութեան ազդակ: Գեղեցիկն օգտակարութիւնը հոգ է ք: Սիրելի կուտայ գեղեցիկ բաները: Եւ խորհիլ, Մեզ կը դրդէ վերստին կարգալ, խուկալ, առնուածքն վերստին մտածել մեր ընթերցումներուն վրայ, աւելի լաւ հասկնալու համար մեր ապականութիւններն ու գատմները: Գաղափարներու սերմանող մըն է ան: Անհրաժեշտ մակարդը՝ մտաւարական խմբումին:

Քննադատը պարտի, արդարեւ, նշմարել գեղեցիկ բաները, բացատրել և սիրել տալ վանոնք, ըլլալ մարդ մը նաև որուն գրութիւնները մեզի խորհիլ տան, մեզի օգնեն խորհելու: Ֆակէն ուղեց ըլլալ, միևնոյն առնել, թարգման մը Գեղեցիկին և օտանդակ մը իմացականութեան: Տեսնենք ի՞նչ ձեւով յաջողեցաւ:

Առ հասարակ էմիլ Ֆակէին մէջ մարդիկ կը տեսնեն իրա՛յն շատ պայծառ իմացականութիւն մը, ատակ հասկնալու ամէն

բան և հաղատարմօրէն վերարտադրելու ամէն ըմբռնածը: Զինք այդ ձեւով նկատելը մեծարիչ է, և արժանաւորապէս, որովհետեւ իմացականութիւնը — իր երկու կերպարանքով, վերլուծող և համագործող —, կ'երևի իր արձեռնէն ցայտուն գիծը իր բարոյական խառնուածքին: Բայց այդ կը նշանակէ, միևնոյն տառն, զայն նեղցնել քիչ մը, ազդակցել ձեւով մը, և դայն անպատահալ ի մի բան, եթէ կ'ուզեն այդպէսով, ինչպէս բաւական յայտնի է որ այդպէս կ'ընեն, վստախ իր գրականութիւնը, ուրանալով անոր գոյութիւնը, կամ վերաւերելով զայն քիչ բանի:

Ճշմարտապէս, Ֆակէն գիտէ ճշտակել մասնաւոր և նուրբ հրապոյրը գեղեցիկ բերկերուն, առանց ամբողջական, ճիշդ է, և առանց քնարական զայրոյթներու, զգուշութեամբ, չափաւորութեամբ, այլ իրական և անկեղծ լքումով մը, կը կարգաւորէր գիտնալու համար անտարակոյտ ինչ որ պիտի ըսէ անոնց մասին. արհեստագիտական խորշոմն է ատիկան և խորունկ անջնջելի ըլլալու աստիճան. բայց կը կարգայ վանոնք նաև ըմբռնելու համար անոնց գոյականացնող (substantifique) ծածը, նշմարելու՝ անոնց մասնաւոր գեղը, վայելելի գեղանք մէկ բառով: Պիտի արմատանեն զինք իմացականութեամբ (intellectualisme) եթէ ետքը յագնութիւն յանձն կ'առնէ տրամաբանելու իր ապականութիւնները, նաև՝ պեղելու, համակարգելու վանոնք վերջապէս, որպէսզի մեզի փոխանցէ, կարելի եղածին չափ, իր հոգւոյն թրթռացումին արձագանքը:

Ան կ'ըմբռնէր իր ընթերցումները, գիտելու լքովի հրապոյրին գեղեցիկ երկերուն. այս ըմբռնումն է լքումէն գիտացաւ գծել սա թիւթիչ նկարը որուն քանի մը տողերը վերստին կարդալու հաճոյքը պիտի ունենայ մարդ՝ սեթէ հեղինակը մեզ կը յուզէ քիչ մը, չզիմարենք, թողունք որ ծեղ առաջնորդէ այս սիրելի ուղեցոյցը, թողունք որ մեզ ապաւորէ, մեզ յուզէ, թողունք որ խանդավառանքի մղէ... մեզ առնել, գրաւել ստեղծարարութեամբ մը՝ բաւական հետաքրքիր բան է: Գիտնալութեան կերպ մը... մենք մեզ չենք և կ'ապրինք մեզի ներդայացուած անձնաւորութեանց, մեզի նկարուած վայրերուն մէջ...

փոխառնել այդ կեանքին մէջ, կը գգանք որ կ'ապրինք աւելի ուժեղ կերպով, աւելի լայնօրէն, աւելի սքանչելիօրէն քան առօրեականին . . . » :

Յակէն գիտէ անձնատուր բլլալ և վա-
յելիք, Եւ գիտէ առաւել, ոչ միայն մեզ
հրախրել այդպէս ընել, այլ նաև ընկերա-
նալ մեզի սքանչելի ճամբորդութեան մէջ
զլուխ-գործոցնիրու երկիրը. հսն, մեզ ա-
ռաջնորդել մեր ձեռքէն բռնած, մեզ կեց-
նել կէտերուն ուրիշ տեսարանները կրնան
դիտուիլ իրենց բովանդակ չքննութեան
մէջ, և հո՛ն մեզի բռնել, զգուշութեամբ
« հոգ էի, այսինչ բանը պատահեցաւ ին-
ծի . . . » :

Այսինքն՝ որոշ ժամերուն գործադրած
է գեղեցիկապէս քննադատութիւն. Եւ
ինչպէս որ կարելի չէ իրեն վերագրել մի
միայն հետապնդած ըլլալ մտաւոր քննու-
թիւն մը գրականութեան ընդ մէջէն, այն-
պէս ալ կարելի չէ զինք մեղադրել զանց
առած ըլլալ երկեր, խօսելու համար նա-
խընտրաբար հնդկականներուն մասին, կամ
գիտականօրէն վիճելու՝ գրական պատմու-
թեան ընդարձակ նիւթ մը :

Շա՛տ քննադատներ արժանի են, ա-
ռաւել կամ նուազ, նման յանդիմանու-
թեան :

Դրականութեան պատմիչները, հրա-
պուրուած ընդարձակ հեռանկարներովը
դրական « ըլլալիքին », զանց կ'առնեն յա-
ճախ կամ կ'արհամարհեն այդ գործը, զայն
նկատելով շատ խոնարհ, շատ պարզական,
Հոգեբան քննադատներ, մտահոգ տեսնե-
լու աշխատիլը մարդկային հոգիին փափուկ
մեքենականութեան և վերլուծելու հազ-
ուադուտ և բարդ « պարագաներ », thèse-ի
քննադատներ, տեսնեք որ կը հետապնդեն
ապագայեցումը իրենց օրտին խօսող ճշմար-
տութեան մը, օգտագործելով երկերը իբրեւ
փաստ, — անոնք ալ երկրորդ plan-ի վրայ
կը թաղուն երկերուն անշահախնդր և ման-
րակրկիտ ուսումնասիրութիւնը : Տպաւորա-
պաշտնի՛քը նաև, շատ յոճախ, օրոնց հա-
մար գրեց. կը գգանայ պատրուակ մը մեզի
ընելու, չպարշաճօրէն, իրենց մանրուկ,
ընդհալի խոստովանանքները գաղտնիք-
ներու :

Յակէն ինքն իսկ նկատի կ'առնէ յա-
ճախ երկերը միայն գծելու նպատակաւ :

անոնց հեղինակներուն կենդանագիրը՝ պըր-
պըտուած և նմանող, Բայց առ աշխ, քանի
որ ան գործադրած է գեղադրական քըն-
նադատութիւն, հարկաւոր է գիտնալ՝ ո՞ր
պայմաններու մէջ, և ի՞նչ ձեւով :

Թատերական քննադատութիւնը, և օր-
ուան գրքերուն քթօնիկը երեւան հանած
են իր տաղանդին և իր մեթոտին այս կեր-
պարանքը : Որքան ալ անհարկի չլլայ, զժուար է տեղեկագրել Թատերական կտորի
մը մասին, որուն առաջին ներկայացման
ականատես եղած էս, առանց պատմելու
գործողութեան ընթացքը, առանց մանրա-
մասնելու նկարագրները, առանց բնութե-
թէ չլլալիք տեսարանը եղած է թէ ոչ,
առանց ցոյց տալու յատկութիւնները զորս
հոն նկատած, և Թերութիւնները որոնցմէ
ցնցուած էս : Եւ կը պատահի, ի վերջոյ,
որ խօսած կ'ըլլաս կտորին մասին և մի՛
միայն կտորին մասին :

Օրուան գրքերուն համար, վէպեր նո-
րալէպեր, պոէմաներ, զուտ գրական այս
մեթոտը պարտադրուի նոյն հարկաւորու-
թեամբ : Մտրդ կրնայ փախուստ տալ խոր-
հրդածութիւններու մէջ, և ընել պատա-
նեք, որոնք եթէ հաճելի են, քրոնիկագիրը
պարտահատոյց կը նկատուի : Յակէն, գրե-
թէ երբեք չգործեք այդպէս : Ան ինքզինք
կ'ենթարկէ աւելի խստութեան : Դիտէ խը-
նայել մեր ժամանակը — և իրենը : Եւ լա-
ւագոյն միջոցը տեղեկագրելու երկի մը մա-
սին իրեն կը թուի տակաւին այն որ կը
կայանայ՝ մի միայն խնդրի տարակալ եր-
կին հետ առնուլիւն օւնեցող վերլուծ-
ման և մեկնութեան մէջ :

Այս քննադատութեան նմաշեններուն կը
հանդիպենք այնքան Propos de théâtre-ի,
որքան Propos litteraires-ի մէջ :

Հիտելի տեղեկատվութեան համար Յակէին
գործադրած՝ մեթոտին մասին այս ուսում-
նասիրութեանց մէջ, նկատենք մօտեն մի-
անոնց յօդուածներէն, Polyeucte-ինը օրի-
նակի համար :

ԱՄՓՈՓՅՑ

ՊԱՐԳԵԻ ՏԷԼԵ ՅՈՂՂԱՆԵԼՍԵԱՆ

(Եարուհակիի՝ 10)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Վ Ա Ր Ա Պ

ՏեղԱԿԻՍԱԿԱՆ. — Վան քաղաքի աւրելեիան կողմը, երկու ժամ հեռավորութեամբ կը գտնուի Վարազ լեռը, որուն վրայ կառուցուած է Վարազայ Ս. Նշան վանքը, և ունի այլ և այլ ժամանակներու մէջ իրարու կից շինուած եօթ եկեղեցիներ, որոնք են, Ս. Գէորգ, որուն մէջ կը գրտնուին Սենեքերիմ Թադաւորի (Ֆ 1026) և Գետադարձ Պետրոս կաթողիկոսի (Ֆ 1058) գերեզմանները, Ս. Աստուածածին, Ս. Նշան, Ս. Խաչ (= Գետարգել Ս. Նշան), Ս. Սրնիս, Ս. Յովհաննէս (= Քառասուն Արեղայից) և Ս. Սոփիա. — Լ. Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք, էջ 256-8, Ե. Հայայեան, Վասպ. Նշ. Վանքեր, էջ 41-60,

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Խորենացիի վերագրուած Ս. Հռիփսիմեանց Պատմութեան համաձայն, կոյսերը հոս կ'ապաստանին ժամանակ մը և իրենց թով գտնուող Ս. Խաչի մասունքը կը պահեն լեռան վրայ փոքր խրճիթի մը մէջ, Լեռան ծերպերուն մէջ կ'ապրէին նաև ճգնաւոր քահանաներ՝ Այգ ճգնարաններուն ամենէն անուանին կը կոչուէր Ուրաթայրք (Խոր. Մատ. էջ 302), Կ'երեւի թէ Գ. զարէն սկսեալ Վարազի վրայ շարունակուեցաւ մենակեացներու ճգնութիւնը, որոնցմէ կը յիշուին Խրեզլիսաւորներ 1. Տէր Ղեւոնդակ Խոռխոռուհի, անոր աշակերտը և յաջորդը 2. Տէր Փիլիպպոս, ապա 3. Տէր Միքէ, 4. Տէր Սեփանոս, 5. Տէր Բողաս, 6. Տէր Մուսեղիկ, 7. Տէր Ներսիս, և 8. Տէր Թողիկ (Հայպ. էջ 232):

Հռիփսիմեանց կողմէ պահուած մասունքը կը ձեռք առնայտ մինչև է. զարուկէսը, երբ, Ներսէս Գ. Շինող կաթողիկոսի օրով, ըստ Օրմանեանի 660-1 թուականներուն (Ազգպ. յօդ. 498) կը յայտնուի Թողիկ ճգնաւորին, և համբուը կը լսուի ամբողջ կայստանի մէջ, և ամէն կողմէ ուխտի կուգան Ս. Նշանին (Հայպ. էջ 229-31): Ներսէս Հայրապետ իրողութիւնը

ստուգելէ վերջ Վարազայ Խաչին Երեւան յիշատակին տարեկան տօն մը կը սահմանէ (Ազգպ. յօդ. 498): Այս առթիւ բազմաթիւ եկեղեցիներ կը շինուին լեռան վրայ և կրօնաւորներու համար կը հաստատուի և կ'ընդարձակուի Վարազայ մենաստանը (Ինճ., Խոր. Հին Հայո, էջ 191):

Տէր Թողիկին կը յաջորդեն նախ իր աշակերտը 9. Տէր Յովհէլ, ապա 10. Տէր Նրեմիա և ապա 11. Տանաս, որ այս տեղեկուութիւնները գրի առած է (Հայպ. էջ 231-2), Թերեւս սոյն Տանասն է որ գրած է Ս. Աստուածանց վկայաբանութիւնը (Հ. Դպր. էջ 569):

Թ. զարու կիսուն կը յիշուի 12. Գրեզոր Վանախյր, զոր բռնած և բանտարկած էին Ամիւլ բերդին իշխող Ութմանիկ կոչուած տաճրկները, որոնց ձեռքէն աղաւուցաւ շնորհիւ Աշոտ իշխանին. — Թ. Արծրունի, էջ 214:

Ժ. զարու սկիզբը — 912 — Մլքէ Թագուհի Վարազայ վանքին կը նուիրէ իր Թանկագին Աւետարանը. — Զարգանկարք Աւետարանի Մլքէ Թագուհոյ, Վենետիկ, 1902, էջ 8:

Ժ. զարու կիսուն (946 թ.) Վարազի առաջնորդ եղած է 13. Ամանիա Մոկացի, որ ապա ընտրուեցաւ կաթողիկոս. — Ասողիկ, էջ 157:

Նոյն զարուն վերջերը Սենեքերիմ Թադաւոր (990-1026) կը շինէ Վարազայ հուշակապ և հուշակաւոր մենաստանը և կը յանձնէ հաւատարիմ կրօնաւորներու. — Թ. Արծրունի, էջ 307:

Այդ ժամանակներուն 14. Ասովմ Վանախյր Վարազայ, վկայաբանութեանց նոր հաւաքում մը կը կազմէ և կը գտաւորէ համալսական միութեան օրերուն համաձայն, որ այդ պատճառաւ կը կոչուի Հոռոմագիր, կամ հեղինակին անունով Առոմագիր. — Ալիշան, Շնորհալի, էջ 31: Օրմ. Ազգպ. յօդ. 673:

ԺԱ. զարուն սկիզբը (1024) Աշոտ Բագրատունի կը շինէ Ս. Նշանին համար Թանկագին պահարան մը 30000 զահեկանով. — Ռուհ. էջ 9: Սամ. էջ 105-6:

Այս զարու կիսուն Գր. Մագիստրոս նամակ մը կը գրէ — Թ. ԿԹ. — Վարազայ վանախյր սրբազանին, ընդդէմ խոշարմութեան. — Հրատ. Կ. Կոստանեանց, էջ 146-7:

Նոյն դարուն վերջերը Վարազի վանա-
հայրն էր 15. Տեղ Պողոս (1085-մ. 1093),
զոր Փրկառուտս կը կանչէ և կաթողիկոս
ձեռնադրելու հետոյ կը Մարաշի մէջ, Բայջ
Պողոս քիչ յետոյ կը թողու թիտոսը և կը
հեռանայ, ու կը վախճանի Լոգիսիոյ մէջ,
ուր գացած էր Վարազայ Ս. Խաչը վերա-
դարձնելու. — Ուս. էջ 275 և 295:

ԺԴ. դարէն սկսեալ աւելի ճշգրիտ
թուականներով պատմական յիշատակու-
թիւններ կը յաճախեն Վարազայ վանքի
վանահայրերուն մասին, որոնք միեւնոյն
ատեն վանի ալ առաջնորդները եղած են
առհասարակ:

16. Ղուկաս Վանահայր, որ 1231ին
Վարազայ Խաչը կը փայտցնէ Նորաբերդ,
Վասակ իշխանին մօտ, ազատելու համար
Խորալմաններէն որոնք նուաճած էին Խը-
լաթի շրջիկը. — Զաւարիան, Զանպ. Ա.
էջ 160-1:

17. Պետրոս Առաջնորդ, * 1303ին. —
Ե. Լ. Նշ. Վանքեր, էջ 46-7:

18. Յովնանէս Վարդապետ, 1304ին,
կոչուած «յոյժ իմաստասէր». — Թրգմ. էջ
413:

19. Տեղ Սարգիս եւ Տեղ Պետրոս «հա-
մաշուելու եղբայրներ», 1310ին. — Թրգմ.
էջ 196:

Տէր Պետրոս եպիսկոպոսի օրով, 1318ին,
թաթիւները կը կողողտեն վանքը. — Նշ.
Վանքեր, էջ 54: Ազգ. Հանդ. ԺԲ. էջ 163:

20. Պաղոս Առաջնորդ. — Թ. Աղ-
բար, Բ. էջ 429:

21. Տեղ Սահակ Առաջնորդ, Նախոր-
դին եղբայրը, 1393-9. — Թ. Աղբար, Բ.
էջ 429: Նոսարք, էջ 3 ձեթ. 4: Հանդ.
Ամս. 1917-8, էջ 55 ձեթ. 1:

22. Մարգարէ Վարդապետ, աշակերտ
Գր. Տաթևաւայոյ, 1421: Իր օրով կը յիշ-
ուի նաև Աստու վարդապետ օրմաստասէր
փրկիստփայն. — Նոսարք, էջ 65, 67-8:

23. Յովնանէս Արքեպիսկոպոս, 1421
-67. — 1441ին Նամակով մասնակցած է
Էջմիածնի ժողովին որ կաթողիկոս ընտրեց
կիրակոս Վիրապեցին. — Մեծնփ. Յիշտ.
Ա. Նոսարք, էջ 65-7, 106, 146, 154,
175, 231-2: Առ. Դաւր. էջ 418:

24. Ասով Վարդապետ, 1501-7, փի-
լիսոփայ և աստուածաբան: Իր օրով Զա-
քարիա երգիչը Ներսիս ԺԵ կը զբէ Վարազի

մասին. — Կոն. էջ 107. Նշ. Վանքեր էջ 54:

25. Կաթապետ Արքեպիսկոպոս, 1536ին.
— Արարատ, 1919, էջ 14 (41):

26. Մարգարէ Գրոնցեհ Ուղիսկոպոս, որ
աշակերտութիւն մը կազմած է Վարազի
մէջ: Իր ձեռնաստիճաններէն կը յիշուին Զա-
քարիա փրկիստփայ, Կարապետ Եպս. Ա-
րարքեցի, կոչուած Զամալ, և Յովնանէս
Բրգուտենց վարդապետները. — Ազգպ. էջ
2261:

27. Սեփանոս Արքեպիսկոպոս, 1591
-1602. — Յ. Զեռ. Վասպ. էջ 719: Դի-
ւան Ժ. էջ Լ.:

28. Զաւարիա Եպս. Վանքի, 1606-
8. — Հանդ. Ամս. 1911 էջ 66:

29. Մարտիրոս Արքեպիսկոպոս, 1615.
— Նշ. Վանքեր էջ 55: Սիոն 1927 էջ 246:
ԺԶ. դարուն վերջերը և ԺԷ.ին սկիզ-
բը Վարազի մէջ կ'ուսուցանէր Կարապետ
Վրդ. Զագ, որուն մօտ կ'աշակերտի Պողոս
Վրդ. Մոկացի և կ'ըլլայ Նշանաւոր քարո-
զիչ. կը վախճանի Սիւնեաց Մեծ Անապա-
տին մէջ 1620 թուին. — Առ. Դաւր. Գլխ.
ԻԴ.:

30. Կիրակոս Վարդապետ, 1648-9.
— Վանի մեծ երկրաշարժին, որ տեղի ու-
նեցած է 1648 Ապրիլ 2ին, ուրիշ շատ չնե-
քեբու կարգին փլած են նաև Վերին Վա-
րազ և Ներքին վարազ և Ս. Թորիկ Հօր
եկեղեցին: Այդ ժամանակ Նշանաւոր էր
Խօջայ Ռուհիլան որ Սուլթանէն հրաման
կը ստանայ վանքերու և եկեղեցիներու նո-
րոգութեան: Վարազայ վանքի եկեղեցի-
ներուն շինութիւնը յանձն կ'առնեն զանա-
զան երեսելիներ և Գիրակոս վարդապետ.
— Առ. Դաւր. Գլխ. ԼԷ.:

Այս վերաշինութենէն քիչ յետոյ, 1651
ին, Խօջար բերդի տէրը բռնաւոր Սիւլէյ-
ման բէկ և իր ընկերը արիւնարու Զամար
կը կողողտեն վանքը, տանելով ինչ որ
արժէքաւոր էր, ի միջի այլոց Ս. Նշանը
և բազմաթիւ ոսկեաւոր և արծաթապատ
աւետարաններ և ուրիշ գրքեր. — Առ.
Դաւր. Գլխ. ԼԸ.:

Նրեց տարի յետոյ Ս. Նշանը կը յանձ-
նուի Հայոց և կը զետեղուի Վան քաղաքի
Ս. Տիրամօր եկեղեցին. — Առ. Դաւր. Գլխ.
ՈԲ.:

31. Պողոս Վարդապետ, 1654. — Նշ.
Վանքեր էջ 56: Զամար, Գլխ. ԺԱ, էջ 94:

32. Յովհաննէս Վրդ. Թիւրքմէնի, 1669, որ նորոգել տուած է Վերին Վարազէն ներքին Վարազ իջնող ջրանցքը. — Նշ. Վանքերի, էջ 56: Հանդ. Ամս. 1920 էջ 29: Դիւան Ժ. էջ 105:

33. Յովսէփ Վրդ. Ղափանցի. — Նշ. Վանքեր էջ 56:

34. Կարապետ Վրդ. Կալոյ, փրկստփայ և աստուածաբան, 1679—մ. 1697 Յնվր. 27: Սա ամէն կերպով ճոխացուցած է վանքը, և զոնացուցած եկող գացող բազմաթիւ այցելուներ. — Նշ. Վանքեր էջ 48 և 56: Դիւան Ժ. էջ 17: Նոյն էջ 116, 153:

35. Սեփանոս Վարդապետ Մոկացի, 1697—1715, որ 18 տարի անուանական վանահայրութիւն է բրած, և վանքը անխնամ թողուցած է. այնպէս որ քաղաքին իշխանները և վանքին սփառել ենքը նախորդ վանահօր ժողոված ամբողջ գոյքերը վաճառել է վերջ, «չուն և փառուն ևս» ծախած և սուրբ ուխտը անմարդաբնակ ամայի դարձուցած են. — Նշ. Վանքեր էջ 56: Դիւան Ժ. էջ 116, 154:

36. Բարդուղիմէոս Նպս. Շուսանցի, 1711—24, աշակերտ Կարապետ Վրդ. Կալայի: Սա 1721ին վերանորոգած է վանքը. — Նշ. Վանքեր էջ 47—8 և 57: Դիւան Ժ. էջ 128, 155:

37. Յովհաննէս Վարդապետ. — Նշ. Վանքեր էջ 57:

38. Սամուէլ Վարդապետ. — Նոյն, անդ:

39. Դրիպոր Նպս. ձուհուկանց, 1747—մ. 1769 Նոյմ. 6. — Նոյն անդ: Դիւան Ժ. էջ 141:

40. Բաղդասար Արեւիկսկոյոս, 1775—79. — Սա նկարներով դարգաբան է Վարազայ վանքի դարպասին պատերն ու սիւները. — Անառ. Յ. Առն. Թաւրիզի էջ 18: Վասպ. Նշ. Վանքեր, էջ 57:

41. Յարութիւն Նպս. Բաղիւցի, 1801. — Դիւան Հայոց Պատմութեան, Գիրք 2. էջ 142: 1806 Օգոստոս 9ին Վարազայ վանքը (= եօթ եկեղեցիներու վանքը) կ'այցելէ Պ. Ա. Ժորեբ Փրանսացին և հոն կը տեսնէ աշտո սոսկերչական գործեր և հայերի նկարած քառական յօջող պատկերներն. — Ուղեգրութիւններ, 2. էջ 236:

42. Դալուս Նպս. Վանցի, * 1820. — Վերանորոգած է Վարազայ Ս. Քաչ եւ կեղեցին, ուր գտնուած է Դետարգել Ս.

Նշանը, 1817ին և նորոգած է նաև ժուրանութեան բնակարանները. — Նշ. Վանքեր էջ 49 և 57:

43. Սարգիս Վրդ. Պարսիկացի, որուն խնդրանքով Յունե քահանայ Վանահեղեցի գրած է Վարազայ Քաչի ներքողական Պատմութիւնը, սպուած Մոսկուա. — Նոյն, էջ 57:

44. Ղազար Վրդ. Բեկերցի, 1833—36. — Սա նորոգել տուած է Վարազայ վանքին պարիսպը. — Նոյն, էջ 51 և 58:

45. Պետրոս Արեւիկայ. Կուրապայի. — Նոյն էջ 58:

46. Մկրտիչ Վրդ. Խրիմեան, 1856—58—84. — Խրիմեան 1857ին Վարազայ վանքին մէջ հիմնած է տպարան, հրատարակած է թերթ «Արեւիկա» Վասպուրկան և բացած է Ժառանգաւորաց դպրոց, ուրկէ դուրս եկած են Նշանուոր վարդապետներ, ինչպէս Գ. Սրուանձտեան, Արսէն Թոխմարճեան, Դր. Աղուանեան, Արիստակէս Տեւկանց և Դեւոնդ Փրկողալեմեան. Ժառ. դպրոցը 1880ին վերածուած է Երկրագործական վարժարանի. — Նոյն էջ 59: Դիւան Ժ. էջ 57: Վարազն ալ իր կարգին կոտորածի և կողոպուտի ենթարկուած է 1896ին. — Նշ. Վանքեր, էջ 59:

47. Վրսանէս Վարդապետ, 1901. — Զիւ. Ներչէ Նպս., Յիշատակներ, էջ 105—6:

Առաջին Համաշխարհային պատերազմին (1915) Վարազայ վանքն ալ կ'ենթարկուի աւերումի և կողոպուտի, քայքայ բարերար տարբար ձեռագիրներու թաքստոցը կը մնայ ծածկուած՝ կողոպտորչներու աշքէն (Արարատ, 1915, էջ 863—4): Վարազի ձեռագիրներուն թիւը այս դարու սկիզբը կը հաշուուէր 278. — Նշ. Վանքեր, էջ 49:

ՄԵՐԱՅԻՆԻԹԱՅԻՆ. — Վարազայ վանքը անշուշտ տեսնեցած է մշակութային կարեւոր աշխատանք: Մեզի ծանօթ գործերը սակայն բազմաթիւ չեն և ոչ ալ այնքան հին: Անաւասիկ ինչ որ քաղած ենք մեզի մատչելի եղող աղբիւրներէ,

Ա. — Յակոբ Կոստանոր, Գրիչ, 1318ին օրինական է թուող Պաւլոսի եւ Մարգարէութիւնք Նախալ. — Այգ. Հանդ. ԺԲ. էջ 163—4: Հանդ. Ամս. 1917—18 էջ 44—6:

Բ. — Մովսէս Վրդ. Մեծոփայ Վանաց. 1355ին Վարազի մէջ օրինական է Սողոմոն.

նի Առաջին ևս չէր գրքերը. — Սարգ. Թ. 8, էջ 95-6.

Գ. — Յովհաննէս Գրիշ, 1399ին օրինակած է ձառքնի մը, մեծագիր, երկու հատոր. — Խ. Աղաբար, Բ. էջ 429.

Դ. — Սաղաթէն Արեղայ, 1421ին օրինակած է Աստուածաշունչ մը. — Կար. Թ. 178.

Ե. — Մարգարէ Արմիշեցի, 1536ին օրինակած է Պատմ. Աղեքսանդրի, զոր նկարազարդած է կիսով չափ Գրիգորիս Աղթամարցիի Ձեռ. Ս. Ե. Թ. 473. — Արաբատ, 1919, էջ 11. Խաղբ. Ա. էջ 244.

Զ. — Յովհաննէս Կրօնաւոր, 1559ին օրինակած է Աւետարան մը. — Ամբաստանց, Գեղարքունի, էջ 397.

Է. — Բարսեղ Աթղ. Վարազեցի, Գրիշ, 1591-1602, որդի Աստիփանոսի, քննորդի և աշակերտ Կարապետ բարունակաւոր Ջամալի և Տէր Յովհաննէս քարտեզարիւ Օրինակած է,

1. Աւետարան, 1591ին, ստացող պր. Հայրապետ. — 8. Ձեռ. Վասպ. Թ. 302. Դրւան. Ժ. էջ 33.

2. Շարակնոց, 1595ին. — F. Mac. Notices, p. 149-164.

3. Ոսկեփորիկ, 1602ին. մէկ մասը ինքը գրած է, մնացեալը՝ Տէր Աւետիս Մոկացիին, Վանի մէջ. — Դրւան, Ժ. էջ 1.

Ը. — Սահակ Արեղայ, Գրիշ, 1664-9. — Օրինակած է Սաղմոսարան մը 1664ին. — 8. Ձեռ. Վասպ. Թ. 19. Նորոգած է Աւետարան մը 1649ին. — Արցախ, էջ 274.

Թ. — Գրիգոր Դպիր Վարազեցի, 1684ին օրինակած է Յայտմաւուրբ մը զատակ Շարխօշի խնդրանքով. — Դրւան, Ժ. էջ 1Կ-1Դ.

Ժ. — Յովհաննէս Գրիշ, 1772ին օրինակած է Մեկն. Պոկիկի ճակատագրաց Սիմէոն Սպա.ի Գառնոյ. — Կար. Թ. 1816.

ԺԱ. — Գէորգ Վրդ. Նաղաշ, 1775ին օրինակած է Մեկն. ԺԲ. Մարգարէից Ն. Լամբրոնացոյ. — Անառ. 8. Ձեռ. Թաւրիկի, էջ 17.

Ն. Վ. ՇՈՎԱԿԱՆ

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԵԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՆԵՐԵՐԸ^(*)

4. Շամախի բարբառ. — Այս բարբառը խօսուում է գլխաւորապէս Շամախի քաղաքում. և նրան մօտիկ մի քանի գիւղերում՝ մինչև Ղուբա: Մնացեալ գիւղերը Ղարաբաղի, Ուսի և Սալմաստի գաղթականներ լինելով՝ պահում են իրենց մայրենի բարբառը: Շամախեցիների մի ստուար գաղութ էլ կայ Բաղուում: Բարբառս շատ կէտերով նման է Ղարաբաղի բարբառին. գլխաւոր տարբերութիւնները հետեւեալներն են. ըէ և ճի ձայններ չկան այստեղ. ընդհակառակը առատորէն կայ Ֆ, որ պակասում է Ղարաբաղում. շնշտը վերջավանկի վրայ է, մինչդեռ Ղարաբաղ, Երեւան և այլն վերջնիւն վանկի վրայ է. — ը ձայնը յաճախ գառնում է ի. ինչպէս արշի՛գի, միտի՛գ անիլ, վիդի՛գիս, ին՛քի են. — աւ գառնում է օ, օ ձայնաւորներից առաջ օ, եօ, ինչպէս ասօօտ, հարկօօր, կնքօօր, շնօօր, տանգայնօօր. — բացառականը թէէն Ղարաբաղի բարբառի նման ստանում է ան, բայց գործիականը առնում է օվ. ինչպէս ցէքա՛ն, ցէքօ՛վ. — դերանդները ստանում են յաճախ աւելորդ իկ մասնիկը. որ մինչև երբ անգամ կարող է կրկնուել. ինչպէս տիւ, տիւի՛գ, տիւի՛գիթ, տիւի՛գիդիթ, տիւի՛գիդիդիթ, յէս, յէսի՛գ, յէսի՛գիս, յէսի՛գիդիս, յէսի՛գիդիդիս, նա, նաի՛գի, նաի՛գիդի, նրանքի՛գի, նրանքի՛գիդիդի են. — էական բայի ձայնաւորը անգամանի մօտ դառնում է ա. անցողականի մասնիկն է ցուկիլ. երկուսի համար իբրև օրինակ՝ հասացուբալ բառ, հասացուբալ էս: հասացուբալ բառ, հասացուբալ էս, հասացուբալ ան:

Այս բարբառը աւտոմատիքում չէ գրեա. բայց կան մի խումբ գրուածքներ նոյն բարբառով: ինչպէս Արէլեանի և Գէօղալ Աղաբաշու երգիծական գրուածքները:

(*) Եւրամակարիմ՝ մեծամուն հիդիական Պատմութիւն Հայ Լեզուի գրածն (ԽԻ. Գլուխ):

5. Աստրախանի բարբառ. — Ոսուում է Աստրախան և Ղզլար քաղաքներում, ինչպես նաև Մոզդոկ և Ս. Պաշ. բռնում է Երեւանի և Շամախի բարբառների միջին տեղը. ձայնաւորները սովորաբար համաձայն են Երեւանի բարբառին, բաղաձայնները Ղարաբաղի կամ Շամախի բարբառին: Հոյովումը, զերանունները, բայերի ներկայի կազմութիւնը նոյնպէս Երեւանի ձեւով են: Քնորոշ յատկութիւնն է հոյովման մէջ ողման և փոփոխման կանոնի ընդունումը. ինչպէս լուսնի, ծուկի, կառի, էհրի (հօր), յէղի, տունի, սուսից, սուսով, տոււի, ճիւրի, մուկի, միսի, կարիի, կինիի ևն: Յոգնախիի մէջ ձայնաւորով յոնգող բառերը ստանում են և հոյովում են իբրև եզակի. ինչպէս կինիք, կինիքի, կինիքից, կինիքով, կատուք, կատուքին, կատուքից, կատուքով. — խոնարման մէջ բնորոշ է անկատարի և կատարելի կազմութեան եղանակը: Անկատարի մէջ է ձայնաւորը յաջորդական ի-ի մօտ դառնում է ի. բացի սրունից թէ անկատարի և թէ կատարելի եղանի առաջին դէմքը ըստանում է մ մասնիկը, որ ներկայի նմանութեամբ է յառաջացած. այսպէս էականը իիմ, իիւր, էր, իինք, իիք, իին. բացասականը չիիմ, չիիւր, չէր, չիինք, չիիք, չիին. կամ նաև առանց փոփոխման՝ էիմ, էիւր, էր, էինք, էիք, էին. խոնարման մէջ ասքմ էիմ կամ ասքմ իիմ, ինգնիիմ, ինգնիինք, կխաղայիմ, կէրթայիմ, կպէրէիմ ևն: Այսպէս նաև կատարելը՝ ասամ կամ ասացիմ, էկամ, տվամ, քթամ, կնացիմ, պէրամ, կանչամ, սիրէցիմ, առամ, տիրամ, կանամ, թողամ, ևն:

Աստրախանի բարբառը ուսուցիչականութեամբ չէ. թէև կան բաւական յօդաւորներ Աստրախանի լրարեր և Գործ թերթերում, նոյն բարբառով:

6. Ջուզայի բարբառ. — Այս բարբառը խօսւում է Պարսկաստանի խորքում՝ Սպահան կին մայրաքաղաքի կողքին գտնւում նոր Ջուզա արուարձանում և նրանից աւելի հարաւ Շիրազ, Բուշիր, Հընդկաստան, Բիրմանիա և Ջաւա: Ամբողջ այս տեղերի հայտնիները սերունդ է այն գաղթականութեան, որ 300 տարի առաջ Շահաբաքը տարել էր Հայաստանի արեւելեան գաւառներից: Յատկապէս նոր Ջուզայի

գաղութը յառաջացել է Հին Ջուզայից, որ Արաքսի ափին այժմ հասարակ գիւղ է, իսկ այն ժամանակ նշանաւոր քաղաք էր:

Բարբառին առանձնայատկութիւնները հետեւեալներն են. — ձայնաւորներն ու բաղաձայնները գրիմէ անոգաբար պահւում են. կան ե և ո երկբարբառային կնում. նիւր, յ թրթումն ձայնը և մի տեսակ փափուկ լ. — յոգնակի կազմիւր համար երիք ձև կայ. միաժանի բառերը ստանում են եր, բաղմաժանի բառերը՝ եթէ վերջանում են բաղմաժանով, ստանում են Աեր, իսկ եթէ վերջանում են ձայնաւորով՝ ստանում են է. — հոյովումը Երեւանի բարբառին նման է. — թուականների մէջ կայ դասականի մի առանձին ձև, որ կազմւում է ում մասնիկով. ինչպէս խընգում, վեցում, օխտում, տասնում, խէրքում, զըզարում. — խոնարման մէջ հասկանական ներկան և անկատարը թէև կազմւում են սովորական ում ձեւով, բայց սրա հետ կայ նաև ման ձեւը, որ յատուկ է միայն այս բարբառին. — էական բայի ներկան՝ բացի յոգնակի բ գէմքից, ամէն տեղ ձայնաւորը դարձնում է ա. ըստ այսմ խոնարմում է գ'ուման ամ, գ'ուման աս, գ'ուման ա, գ'ուման անք, գ'ուման էք, գ'ուման սն. — անկատար՝ գ'ուման ի, գ'ուման իր, գ'ուման էր, գ'ուման ինք, գ'ուման իք, գ'ուման ին. — կայ ապառնի մի տեսակ, որ կազմւում է լլա մասնիկով. ինչպէս պլա սիրեմ, պլա սիրեա, պլա սիրի ևն. այսինքն գկարող է լինել որ սիրեմ ևն. — ապառնի զերբայի համար կայ լից վերջաւորութիւնը. ինչպէս սիրելից, խաղալից, մնալից ևն:

Այս բարբառով գրւած գրականութեան մէջ նշանաւոր է Սարգիս Գլխանեցի ժամանակագրութիւնը. կայ և մի ընդարձակ ուսուցիչականութիւն, Ահառեան Փննութիւն նոր Ջուզայի բարբառի (անտիպ):

7. Ագուլայի բարբառ. — Այս բարբառը խօսւում է Նախիջեւանի հիւսիսային կողմը մի փոքրիկ շրջանում, որ բաղկացած է 11 գիւղից, որոնց կենտրոնն է Ագուլիսը (այժմ աւեր):

Սովորաբար այս շրջանի հայերին կոչւում են Անկ, որից էլ բարբառը կոչւում է զոկերեց:

Որոշ հայերէն բարբառների մէջ առ

միակն է որ ստացել է այսպիսի անուն, իբր թէ մի առանձին լեզու լինէր և այս շատ իրաւամբ, որովհետեւ նա այնքան տարբեր է միւս հայերէն բարբառներից, որ կարող էր իբրեւ առանձին լեզու համարուիլ:

Իր բնորոշ բառակազմութիւնները հետեւեալներն են. — ձայնական գրութիւնը նոյն է նրեւանի բարբառի հետ, միայն աւելացած են այստէր, ա, եօ, իւ ձայնաւորները և զյ, կյ, էյ բաղաձայնները. — ա ձայնը վերաբաղակում գտնուում է օ, եօ, ռնգականից առաջ ու. ինչպէս մօրդ, հօց, նրօց, բօրց, բօհ, նէօ, նմուն, նուն, վունք.

— ե գտնուում է ա, ա, ի. ինչ. արկիւ,

փաստ, բարան, ա'յսաղ, ա'րազ, ա'րկաթ, միծ, իս, իղնը. — ե գտնուում է ի, ալ, ա. ինչպէս՝ ա'ղվիթ, տայր, պայտք, ադյ, մա'լը. — ի գտնուում է ալ, ա, ա. ինչպէս՝ մայս, սա'յրիւ, թա'յնը, այ'նը, կայր, հայն, քայնթ, սարտ, հանգյ, կզալ,

սարիւն, ծարիւն. — վ գտնուում է ու, իւ, ե, ա, ա. ինչպէս՝ հուտ, գլիւղ, փէ'րձիւ,

գայրձիւ, հատած. — ու գտնուում է իւ, օ, ե. ինչպէս՝ գիւ, բիւրդ, սօտ, ցօրօ, կէշտ, է'րբաթ. — բաղաձայնները պահում են իրենց հարապատ հնչումը, աւելի հարադատ քան որեւէ բարբառ. այնպէս որ նայն իսկ է ձայնին յաջորդող թրթռուն պայթուցիկները որ ամէն տեղ վերածուած են շնչեղ խուլի, այստեղ մնում են թըրթռուն. ինչպէս՝ մօրդ, վտօրդ, վըռաղվիւր, իւռձ, օրջ, ան. — ն և ց ձայնները յաճախ գտնուում են հ. ինչպէս՝ ա'հուս, գլըլի'հ, հօտու ծա'հիւ, ծօհ, զա'հիւ, քա'հան, մա'հի, մա'հալըւ. — շեշտը վերջընթեր վանկի վրայ է. Ղաւրաբազի բարբառի նման՝ այստեղ էլ շեշտից առաջ գտնուած քոչոր ձայնաւորները ջնջուում կամ վերափոխւում ինքիւ. — Հոլովման մէջ սեռականը կազմուում է ի մասնիկով, քայց յատուկ անունների վրայ գրւում է ա կամ եօ. գործիականը ստանում է ալ, եօլ, ներգոյականը ամ, ում: Յոգնականի կազմուում է երեք տեսակ, ալ, եօ, և է. — Շատ փոփոխուած է խոնարհումը. հայերէնի չորս լծորդութիւններից մնում են միայն երկուսը՝ իլ, զլ:

Օրինակի համար՝ փոխանակ ասելու ասել, հեռանալ, ազալ, առում են պարզապէս

ա'հիլ, հո'անիլ, հազալ. — սահմանական ներկայի և անկատարի բունը կազմելու համար զնոււմ են ում, ալ, ալ մասնիկները. ձայնաւորով սկսող բայերը ստանում են նաև ն նախամասնիկը. օրինակ՝ կտրում

լւմ, նա'հում լւմ, հո'անում լւմ: Անկատարը կազմելու համար սովորական ձեւը քնջուած և նրա տեղ հնարուած է մի բոլորովին նոր ձեւ. այն է ներկայի բոլոր ձեւերի վրայ աւելացնում են ցէլ. ինչպէս՝ նա'հում լւմ նէլ, նա'հում լւս նէլ, նահում ա նէլ, նա'հում լք նէլ, նահում ըն նէլ: Այս ցէլ ձեւը գրաբարի լեալ գերբայից է առաջանում: Եկատելի է որ բայերի բոլոր ժամանակների մէջ էլ յաջնակի ա և ք գէմքերը նոյնացած են, ստանալով նրկուն էլ լւլ. ինչպէս՝ նա'հում լք (ասում ենք, ասում էք), նա'հում լք նէլ (ասում էինք, ասում էիք): Ջնջուած է նաև կատարիակի սովորական ձեւը և նրա տեղ գրուած է գրաբարի յաւակատարը կամ. ներկան. այսպէս՝ ա'հալ լւմ, ա'հալ լւս, ա'հալ ըն կամ ա'հում, ա'հաս, ա'հան նշանակում են ասացի, աւացիր, ասացինք. — Յարակատարը այսպէսով գործածելով իբր կատարեալ, նրա պաշտօնը տրուած է յարակատարի երկրորդ ձեւին, այն է՝ ա'հած լւմ, ա'հած լւս, ա'հած ա (ասել եմ, ասել ես, ասել է), որի վրայ աւելացնելով անկատարի ցէլը՝ ստանում ենք գերակատարը. ա'հած լւմ նէլ, ա'հած լւս նէլ, ա'հած ա նէլ (ասել էի, ասել էիր, ասել էր) եայլն:

Ապառնին գուրկ է կը մասնիկից. կազմում է անորոշ գերբայի հետ խոնարհելով էական բայը. ինչպէս՝ նա'հիլ լւմ, նա'հիլ լւս, նա'հիլ ա (կասեմ, ասելու եմ ևն): Պիսի ձեւի փոխարէն ունինք մատամ ա կամ մատալ ա. ինչպէս՝ մատամ ա թա'կիւմ (թակելու եմ), մատամ ա նէլ թա'կիւմ (պիտի թակել) եայլն:

Ագուլիսի բարբառով գրուած նմոյշներ թե Սարգսեանցի, Ագուլեցոց բարբառը, Բ. մաս. իսկ բարբառի ուսումնասիրութեան մէջ ամէնից ընդարձակն է իմ աշխատութիւնը (անտիպ):

Ագուլիսի բարբառի ենթաբարբառներ կարելի է համարել Մեղրին և Կարճեւանը:

Բ. կը ճիւղ

Այս ճիւղը ունի 21 բարձրագույն.

1. Կարճաց բարձրագույն. — Այս ընդարձակածառաւ բարձրագույն բառերու է Կարճին, Կարճ, Կիւմրի, Ախալքալաք և Ախալքալա, իրենց շրջակայ բազմաթիւ գիւղերով: — Ձայնական գրութիւնը Երեւանի բարձրագույն նման է. ձայնաւորները պահուն են իրենց հարազատ հնչումը (տեղ տեղ մտել են եւ ու երկրաբարբառային հնչիւնները). — բաղաձայնները ունին չորս աստիճան, զրարարի վրայ աւելանալով հաւ շնչեղ թրթռուն բաղաձայնների խումբը. այսպէս՝ Բ, Բ', Կ, Կ' — Գ, Գ', Լ, Լ' են: Բառասկզբում կայ մի տեսակ թրթռուն հ, որ նշանակում ենք յ ձեւով. ինչպէս՝ յարութ. յազո (Յարութիւն, Յակոբ):

Քերականութեան մէջ յատկանշական էտերն են. 1. հասան ձեւով յոգնակին (բանէստան, բաղնէստան, մատնէստան, տարնէստան). 2. Տրականի ձեւով հայցական՝ որ սովորական է ում ճիւղին, բայց չի գտնուում կը ճիւղի մէջ. ինչպէս՝ կատովին սըպանէցի, կովին մօրթեցի են. 3. սահմանական ներկայի և անկատարի յետադաս կը մասնակը, որ ձայնաւորով սկսող բայերի սկիզբն էլ է գրուում. ինչպէս՝ օրէմ կը, կէնէմ կը:

Կարճաց բարձրագույն ենթաբարձրագույն կարելի է համարել Բաքերի և Քոտրիւր, որոնք ծառայում են իրիւ միջին տղակ Կարճաց, Տրակիւրի և Համալէնի բարձրագույնի միջև:

Կարճաց բարձրագույն զանազան մանր մունք գրուածքների կան և մի փոքր ուսումնասիրութիւն ուսուցիչն լեզուով. Տումսոն, կրատկի ոչերկ Փոնետիկի ի մօրթուրդի Սխալցիկսկապո գովորա, Պետեր. 1887:

ՊՐՈՓ. 2. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շարժանկէ)

ԵՐԱԺՇՏԱԿԻՏԱԿԱՆ

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԶԱՆԱԶԱՆ ՍԵՌԵՐՈՒ

II

Rhythm, Phrase, Sentence. — Բառական նմանողութիւն կայ երաժշտական և բանաստեղծական կառուցուածքներու միջև, որով ամփոփ բաղադատական մը՝ երաժշտութեան և իր քոր բարեհաստի միջև, կը խորհիմ թէ քիչ մը աւելի պիտի լուսաբանէ երաժշտական rhythm-ը:

Բոլորիս ծանօթ է թէ ի՞նչ է բանաստեղծութեան զանազանութիւնը արձակէն: Եթէ նկատի առնենք այդ երկու սեռերուն form-երը, պիտի ըսենք մինչ քերթուածներու մէջ շեշտը և իւրաքանչիւր հատածի Cadence-ը կը հանդիպին որոշ կէտքով, համաձայն քերթուածին գեղին, արձակին մէջ անոնք կ'ըլլան պարագայական: Նմանապէս ալ երաժշտութիւնը, շոյնիսկ պարագայն տեսնուի մէջ, կը համարուի բանաստեղծութեան ու կը պահանջէ շեշտերու կանոնաւոր կառուցի: Եւ համաձայն Cadence-ի երաժշտութեան մէջ, միակ նմանողութիւնը արձակին, կարելի է գտնել recitative տեսի մէջ, ինչպիսին են Հոգմէական Եկեղեցիին Գրիգորեան Նրգիրը և կամ հրէական սաղմունքները:

Երաժշտութիւնն ալ բանաստեղծութեան և կամ արձակին նման կազմուած է նախադասութիւններէ: Երաժշտական ամբողջական նախադասութիւն մը (sentence և կամ period) բաղկացած կ'ըլլայ ութը mesure-ներէ: Երաժշտական նախադասութիւն մը կը բաժնուի երկու հաւասար մասերու, այսինքն չորսական mesure-նոց phrase-ներու (Փրազ) որոնցմէ առաջինը կը կոչուի fore-phrase (առաջին Փրազ) իսկ երկրորդը after-phrase (երկրորդ Փրազ): Իւրաքանչիւր phrase իր կարգին կը բաժնուի երկու մասերու, երկուական mesure-նոց, որոնք կը կոչուին section և կամ figure (մաս, պատկեր): Իսկ իւրաքանչիւր section ալ իր կարգին կը

բաժնուի գարձեայ, երկու քական մասերդ է, մէկական mesurer-նոց որոնք կը կողոփն motif (մոթիւ): Motif-ը կարելի է ըսել ճշրաժշտութեան protoplasm-ն է որուն զաւնազան խմբակցութիւններէն ծնունդ կ'առնեն երաժշտական նախադասութիւնները:

Երբ cadence-ներու մասին կը խօսէի ըսի թէ իբրեւ տեսակ cadence-ներ կային ա) inenef որոնք նախադասութեան մէջ կը հանդիպէին, բ) անոնք որոնք վերջաւորութեան կը հանդիպէին, Շոս տեղին է ըսել թէ առողջին խաւերի cadence-ները վերջաւորութեան գաղափար չեն տար, իսկ երկրորդ խաւերինները կը յայտնեն վերջաւորութիւնը: Այս յատկութիւններուն համար առաջին խաւերի cadence-ները կը գործածուին՝ առողջին phrase-ին վերջաւորութեան իսկ երկրորդ խաւերինները երկրորդ phrase-ին վերջաւորութեան՝ որ ամբողջ նախադասութեան (sentence) վերջաւորութիւնն է:

Կրնայ պատահիլ սակայն որ երաժշտական մասնիկի phrase-ը վերջանայ երկրորդ տեսակի՝ full-cadence-ով, երբ պարագան այսպէս է՝ կը մնանք ընդհանրապէս թէ երկրորդ phrase-ին մէջ գէպի ուրիշ երաժշտական scale մը կամ Բանայի (Key) մը modulation (անցում) կ'ըլլայ:

Ըօրինք թէ երաժշտական բնական (normal) նախադասութիւն մը կը բաղկանայ ութը mesure-ներէ: Ու թէպէտ ցարդ մեր խօսած կատարելապէս symmetrical չորսն ու ութը mesure-նոց phrase-ները և նախադասութիւնները (sentence) հիմը կը կազմեն musical form-ին սակայն պէտք է ըսել թէ երաժշտական պղտիկ սեռերու մէջ է տեսանք որ կը գտնենք զանոնք այսպէս միօրինակ և կանոնաւորապէս իրերայաշարք, ինչպէս օրինակ պարզ և փոքր երգերու մէջը Միքս ստեղծագործութիւններուն մէջ որպէսզի կարելի ըլլայ խուսափիլ երաժշտական միօրինակութենէն (monotony), որ պարագան անխուսափելիօրէն կը ներկայանայ եթէ աճէն չորս measure-ի cadence հանդիպի, յաճախ երաժշտական phrase-ները եւ նախադասութիւնները կ'նշագոյնենք (modifie) երբեմն պահունք ընդլայնելով (extension) երբեմն կծկելով (contraction) և կամ syncopation գործածելով. անշուշտ այս բաւոր պարագաներուն ալ առանց փոխելու նախադասութեան կշիռը (balance) և համեմ

մատութիւնը (proportion): Պէտք է նկատել թէ այս ձեւ rhythm-ի փոփոխութիւններով չենք ունենար նոր form մը այլ խորքին մէջ բնական rhythm ունեցող չորս և ութը mesure-նոց նախադասութիւններու մէջ փոփոխութիւն (variation): Այսպէս երաժշտութեան մէջ կը հանդիպին տարբեր ձեւի նախադասութիւններու որոնք ութն է աւելի measure-ներէ՝ այսինքն երեք կամ չորս phrase-ներէ բաղկացած կ'ըլլան, Թէպէտ երեք phrase-ներէ բաղկացած նախադասութիւններու յարաբերաբար շատ քիչ կը հանդիպինք հաւանաբար անոր համար որ երրորդ phrase-ը զինք balance ընող յաջորդ phrase մը չունենար, որ պարագային կը խախտի proportion-ի բնական զգացումը ինչպէս օրինակ՝ "God Save the King"-ին մէջ, որուն առաջին մասը կը բաղկանայ իւրաքանչիւր երկու measure-նոց երեք phrase-ներէ, սակայն յաճախակի կը հանդիպինք չորս phrase ունեցող նախադասութիւններու, որոնք մէջ երկրորդ phrase-ը կը պատասխանեն տաղիւնին իսկ չորրորդը երրորդին ու այս ձեւով ընդհանուր առմամբ symmetry-ն կը պահուի ինչպէս՝ $4 + 4 + 4 + 4 = 16$, $2 + 2 + 4 = 8$ և կամ $4 + 4 + 8 = 16$ որ պարագային Յը կարելի է բաժնել ամբողջութիւն մը ըլլալուն համար:

Ցարդ մեր խօսածները կանոնաւոր (regular) rhythm ունեցող նախադասութիւններու մասին էր, սակայն երբ կարելի չըլլայ proportion-ը և cadence-ներու balance-ը պահել, կ'ունենանք անկանոն (irregular) rhythm-ը որուն երաժշտական կարգ մը սեռերով մէջ կը հանդիպինք:

BINARY FORM

Տեսանք թէ ինչ ձեւով կը կազմուեն երաժշտական նախադասութիւնները, համաձայն որով օրէնքներու, սկզբնային դիրքինք բաղկացնող զանազան մասերէն՝ phrase, section, motif.

Հաղուադիւտ է սակայն գտնել ամբողջական composition մը որ միայն երաժշտական մէկ նախադասութիւնէ բաղկացած ըլլար: Առաջնաբայ պիտի տեսնենք թէ ինչպէս այս անշուտ նախադասութիւնները իւրարու միանալով (combine) պիտի կազմեն մեծ ամբողջութիւններ:

Երաժշտական պարզագոյն form-ը այն է որ կը պարունակէ երկու կատարեալ (complete) նախադասութիւններ, որոնք բնականօրէն երկու մասերու կը բաժնուին ու այս իսկ պատճառաւ կը կոչուին Binary եւ կամ Two-part form, այսինքն երկու մասերէ բաղկացեալ Form:

Binary form-ի պարզագոյն օրինակն էրէն հին մեղեգիները (hymn-tune), որոնք չորսական measure-ներէ կը բաղկանան, double chants-երը, պարզ գեղջկական երգերը, ինչպիսին են գերմանական Volkslieder-ները, ազգային երգերը, պարզ պարերը ու variation-ի զանազան թէմաները:

Երաժշտական շատ մը ազգային պարեր (Folk dance) որոնց մասին պիտի անդրադառնանք, կազմուած են երկու կարճ նախադասութիւններէ: Mozart-ի սերունդի պարերը (minuet), որոնց մեծ մասը գրուած էին Վիեննայի արքայական պարահանգէսներուն համար կը բաղկանան, բացի մի քանի բացառութիւններէ, շարք մը պզտիկ կտորներէ, որոնց իւրաքանչիւրը երկու նախադասութիւն են: Այս իւրաքանչիւր կտորներուն կը յաջորդէր ուրիշ կտոր մը որ "Trio", կը կոչուէր եւ որ նոյն ձեւն ունէր, որով յետոյ դարձեալ առաջին մասը կը վերակրկնուէր: Նմանապէս Schubert-ի գրած Waltz-երուն եւ զանազան պարերուն (dance) մեծագոյն մասը՝ մօտաւորապէս երկու հարիւր կտորներէ կտրուած են Binary form-ով: Երաժշտական ուրիշ սեռ մըն ալ որուն մէջ Binary form կը գործածուի, երգի սեռն է որ կը կոչուի Two-part Song Form եւ կամ Lied Form: Թէպէտ երգի երաժշտութեան պարզագոյն composition-ին form-ը ստորկայօրէն կ'ազդուի քերթուածին բառերուն դասաւորումէն սակայն պարզապէս այնպէս չէ "Strophic" երգերու եւ կամ Strophic form-ի պարագային, որոնց մէջ քերթուածին բառաքանչիւր տունը (stanzas կամ strophe) նոյն եղանակով կ'երգուի:

Ճարգ մեր ուսումնասիրած եղանակները ամենէն պզտիկ եւ պարզագոյն Binary form-ին կը պատկանէին: Տեսածք նաեւ թէ ինչպէս այս պարզ Binary form-ին երկու բնական (normal) նախադասութիւնները ընդլայնելով (extend) եւ կամ կծկելով (contract) կը փոխադասուէին մեծ սեռերով մէջ: Binary form-ին բոլոր տեսակներուն մէջ, պէտք է

ըսել թէ, այս վերջին ձեւը ամենէն կարեւորն ու որովհետեւ ինչպէս պիտի տեսնենք կիրարկուած (Applied) form-երու մասին խօսած աստիճան, այս ձեւէն է որ ներկայ SONATA FORM-ը ծնունդ առած է եւ հառած իր կատարելագործումին:

TERNARY FORM

Երաժշտական form-երու ամենէն կարեւորն ու գործածականը Ternary form-ն է: Ternary ըսելով կը հասկնանք արեւելջութիւն մը որ երեք մասերէ կը բաղկանայ ինչպէս Binary form-ը կը բաղկանար երկու մասերէ: Այս form-ը երբեմն Three-part Song form ալ կը կոչուի:

Քրաւ Ternary form-ին առաջին մասը պէտք է ամբողջական Binary form մը ըլլայ այսինքն պարունակէ նուազագոյն երկու նախադասութիւններ որոնցմէ երկրորդը պէտք է նաեւ Full Cadence-ով վերջանայ: Երկրորդ մասը անհրաժեշտօրէն պէտք է պարունակէ Episode մը որեւէ տեսակի Episode ըսելով կը հասկնանք նիւթ մը որ բոլորովին տարբեր է առաջին մասին՝ զբաղաւոր նիւթէ, աւելին ըլլալով պէտք է հակապատկերը (contrast) ներկայացնէ մայր նիւթին: Episode-ը կրնայ ամբողջական Binary form ըլլալ եւ ընդհանրապէս այս միջին մասը տարբեր բանախով (Key) մը կը գրուի: Երրորդ մասը Ternary form-ին կրնայ առաջին մասին կրկնութիւնը ըլլալ մասամբ կամ ամբողջութեամբ. թէեւ երբեմն ալ առաջին մասը կը կրկնուի եղափոխուած (varied) ձեւով:

Աւելին ըլլալով երրորդ շարժումէն վերջ կարելի է աւելցնել կամայականօրէն Coda մը որ կը նշանակէ վերջաւորութեան մաս եւ որ յորինուած կ'ըլլայ թէեւ ոչ անպայման նախապէս լռուած նիւթերէն: Ternary form-ը շատ աւելի հզուէն է զանազան եղանակաւորումներու ենթակիւնելու քան Binary form-ը այս իսկ պատճառաւ կը գործածուի գրեթէ բոլոր երաժշտական բոլոր սեռերուն մէջ որոնց պիտի անդրադառնանք մեր յաջորդ յօդուածներուն մէջ: Մեծ թիւով ներկայ գտնաւորային գործեր (Caprices, Wocturnes, Impromptus, եւայլն) այս form-ով է որ կը գրուին ինչպէս նաեւ մեծաւաստիութիւնը "Morceau de Salon" փ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

◆ 21 Օգոս. Կիր. — Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն՝ Բ. Գողգոթայի մեր մատարան մէջ. ժամարարն էր Նոգ. Տ. Նորայր Վրդ. Գողգոթան, Զգին Ս. Պատարազին տեղի ունեցաւ խաղողի օրհնութիւն. Յետ-միջօրէի, Նոգ. Տ. Սուրբէն Վրդ. Գէմհանեան ի գիմաց Ամնապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Վահմ. Բաղէպ Փաշա Նէշէշիպիին և շնորհաստեղծ անոր Երուսաղէմի կուսակալ Նշանակուիլը:

◆ 27 Օգոս. Եր. — Առաւօտեան ժամը 8.30ին Ամն. Ս. Պատրիարք Հայրը Ամմանէն Երուսաղէմ վերադարձաւ: Մինչև ժամը մէկ, շնորհաստեղծ այցելութիւններ տուաւ Երուսաղէմի Նոր Կուսակալ Վահմ. Բաղէպ Փաշա Նէշէշիպիին, Անկիլիքան Գեր. Նիկիթապոսին, Միշ. Կարմիր Խաչի տնօրէնին, Երուսաղէմի սատիկանութեան արտաքին յարաբերութեանց պաշտօնատարին:

— Ժամը 1ին Նորին Ամնապատուութիւնը իջաւ Գեթեմանի պարտէզ ուր միաց մինչև

եղանակներուն:

Binary form-ին նման Ternary form-ը կը գործածուի նաև ձայնական (vocal) երաժշտութեան մէջ թէպէտ աւելի հին երգաւանաներու կողմէ քան ներկայի:

Ամփոփելով մինչև հիմա մեր ըսածները կարելի է ըսել թէ այս երկու form-երը, որոնք տեւանք ամփոփ ձեւով, երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունեցող միակ՝ երկու յատկանշական (typical) form-երն են և թէ երաժշտական զանազան բարդ սեռեր (sonata, rondo, variation) խալն, այս երկու սեռերուն կամ ընդլայնումն են և կամ մէկ փոփոխակը: Մեր վերի յիշած այս զանազան սեռերը կը կոչուին կիրարկուած (Applied) form-եր որոնք իւրաքանչիւրին կազմին և յատկանշիչներուն պիտի անդրադառնանք յաջորդիւ, ջանալով նոյնատեւ վերաբերել երաժշտական արուեստին զանազան գեղեցկութիւնները:

ՕՆԵՒԿ ՌԻՉԱՐԴԼԵՄԷՆ

(Շարունակելի՝ 2)

ժամը 3.30, երբ Նոգ. Տ. Նիշէշ Վրդ. Տէրտէրեանի թափօրապետութեամբ միաբան հայրեր իջան Գեթեմանի: Ժամը 4ին, Ամն. Ս. Պատարաք Հայրը մուտք գործեց Գեթեմանի Ս. Առաւօտածանայ տաճարը՝ շնորհակատի հանդէսով: Երբ տեղի ունեցաւ երեկոյեան պաշտամունք և նախատեսակ, աւ, կարգադրել մը յետոյ շնորհակատի և առաւօտեան ժամերգութիւն: Ուշի արարողութիւնները տեւեցին մինչև գիշերային 10րդ ժամը, որմէ վերջ միաբանութիւնը վերադարձաւ մայրավանք:

— Երեկոյեան ժամը 5ին, Ամն. Ս. Պատրիարք Հայրը երկրայ գտնուեցաւ Ամբրիկեան Գոթնի մէջ ի պատիւ Վահմ. Բաղէպ Փաշա Նէշէշիպի տրուած թէյասեղանին:

◆ 28 Օգոս. Կիր. — Տօն Անապոփումն Ս. Առաւօտածանի. Նոգ. Տ. Նիշէշ Վրդ. Տէրտէրեանի զինաւորութեամբ միաբան հայրեր առաւօտուն իջան Գեթեմանի, և յաւանք պատարաքէն յետոյ՝ ժամը 9ին, շնորհակատի հանդէսով մուտք գործեցին Ս. Առաւօտածանայ տաճարը նախագահութեամբ Նոգ. Տ. Նիշէշ Վրդ. ի: Բացառիկ կարգադրութեամբ, այս տարի, ինչպէս մեր նշիպէտ յաւանք երեկոյեան և այրօրուան շնորհակատի հանդէսները կը սկսէին տաճարի արտաքին դռնիցէն: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ. ժամարարն էր Նոգ. Տ. Նիշէշ Վրդ. Արարահան, որ նաև քարոզեց Ռաբի եղէ եւ այդ առիթի ցիւր տուն Տեառն երթնացաւ մեք ընտանիւ:

◆ 29 Օգոս. Բշ. — Մեռելաց. Ս. Պատարազը Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ մատուց Նոգ. Տ. Պարգեւ Վրդ. Վրթանէեան, Պատարազէն ետք՝ թափօրական զնացքով մասնաւոր հոգեւանդատեան պաշտօն կատարուեցաւ վերին երկու տարիներու ընթացքին Ս. Յակոբայ մայրավանքէն ներս թաղուած Ննիցեալներու շիրիմներուն վրայ:

◆ 4 Սեպ. Կիր. — Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն Բ. Գողգոթայի մեր մատարան մէջ. պատարազիչն էր Նոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան:

◆ 6 Սեպ. Գշ. — Տօն Սրբոց Յովակիմայ եւ Աննայի եւ կանանց Իւղաբերից. Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Առաւօտածանայ տաճարին մէջ, Հայր Յովակիի գերեզմանին վրայ. պատարաքիչն էր Նոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Աւանեսան:

◆ 10 Սեպ. Եր. — Տօն երեկոյեան պաշտամունքին, կատարուեցաւ վաղուան տօնին նախատեսակը՝ Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, հանդիսարարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրբէն Վրդ. Գէմհանեան:

● 11 Սեպ. Կիր. — Տօն Գիւտի Դօսոյ Ս. Աստուածամանի. առաւօտեան հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր՝ զխաւարութեամբ Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեանի, պաշտօնական գնացքով իշան Ս. Աստուածածին, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Գատարապէզը. պատարագին էր Հոգ. Տ. Միւսէն Վրդ. Կրկնական:

● 12 Սեպ. Բշ. — Ս. Գլխադրի մատրան մէջ մատուցուեցաւ Ս. Գատարապէ՝ ի հանդիստ հոգւոց անցեալ տարւոյ Սեպտեմբեր 12ին ուսմբերու զոհ գացած վեց հայ երիտասարդ-երկտասարդակներու և բարձր այն հայրերին, որոնք զոհ գացին պապականեան վերջին արար հրեայ հակառակման ընթացքին: Ներկայ էր Ամեն. Ս. Գատարապէ Հոգրը: Յաւաբոս Ս. Գատարապէ տեղի ունեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօնական ծախսարարութեամբ Ամեն. Ս. Գատարապէ Հօր:

● 15 Սեպ. Եշ. — Ի դիմաց Ամեն. Ս. Գատարապէ Հօր՝ Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեան, ներկայ գտնուեցաւ Քոնզ Գերմանոսի մահուան առաջին տարեկիցին առթիւ կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին՝ Անկիլիքաներու Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ:

● 17 Սեպ. Եր. — Ի դիմաց Ամեն. Ս. Գատարապէ Հօր՝ Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեան, ներկայ գտնուեցաւ Քոնզ Գերմանոսի մահուան առաջին տարեկիցին առթիւ կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին՝ Անկիլիքաներու Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ:

● 18 Սեպ. Կիր. — Ս. Գատարապէ մատուցուեցաւ ի Ս. Գատարապէ մեր վերնատան Բ. Գողգոթայի մատրան մէջ. պատարագեց Հոգ. Տ. Գառնիկ Վրդ. Թումանեան:

● 20 Սեպ. Գշ. — Կէսրէ առաջ, ժամը 10ին, Ամեն. Ս. Գատարապէ Հօր այցելեց քաղաքիս նոր կուսակալ Վսեմ. Բաղէկ Գալա Նէշիշիպի իր փոխնորդով և հետևորդներով, որոնք պատուատրուեցան պաշտած կերպով:

— Երեկոյեան պաշտամունքէն ետք կատարուեցաւ վաղուան տոնին նախատեսակը, հանդի-

սապետութեամբ Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեանի, Ս. Գառնիկեանց Տաճարին մէջ:

● 21 Սեպ. Գշ. — Իմունդ Ս. Աստուածամանի ի յԱմենայն. առաւօտեան հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր հանդիսապետութեամբ Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեանի, պաշտօնական թափօրով իշան Գերեզմանի՝ Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին, յետ Վերապահանքի հանդիսաւոր մատուցին, Ս. Գատարապէ մատուցուեցաւ Տիրամօր Գերեզմանին վրայ: Գատարագեց և քարոզեց Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեան, ընթացք ունենալով Ղուկասու Աւետարանին 68րդ համարը. «Օրհնեայ Տէր Աստուած խորայնի, զի յայց ել մեզ՝ և արար զփրկութիւն ժողովրդեան իւրումս:

● 24 Սեպ. Եր. — Երեկոյեան պաշտամունքի աւարտին կատարուեցաւ վաղուան տոնին նախատեսակը Ս. Գառնիկեանց Տաճարին մէջ, հոգեհանգստութեամբ Հոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեանի, նախատեսակէն յետոյ Քրիստոսի խաչափայտին մատուցող հանդէսով, Ս. Միւսէնի մատուան փոխարարուեցաւ Առաջ խորան:

● 25 Սեպ. Կիր. — Տօն Պետրոսեան Ս. Գառնիկեանց Ս. Գատարապէ մատուցուեցաւ Ս. Գառնիկեանց Մայր Տաճարին մէջ, պատարագեց և քարոզեց Հոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան: Ս. Գատարապէն ետք տեղի ունեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունք Ս. Աթոռայի և հայ Ժողովուրդի բարերարներ Մեղրոնեան հարազատաց հոգեհանգստեան համար:

Երեկոյեան տեղի ունեցաւ խաչվերացի մեծահանդէս պաշտամունք հանդիսապետութեամբ Հոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեանի:

— Առաւօտեան, ի դիմաց Ամեն. Ս. Գատարապէ Հօր՝ Հոգ. Տ. Սուրեն Վրդ. Քէմհանեան մեկնեցաւ Ամեն. ներկայ գտնուելու համար Վեհափառ Ապտալիսի Թագաւորի Լուստոն և Սպանիա այցելութեան վերադարձի ընդունելութեան: Տեղւոյ վրայ հոգեհանգստեան Հօր ընկերացած են նաև Ամենի հովիւ՝ Հոգ. Տ. Կարին Վրդ. Մանուէլեան և Ամենի պաշտօններէն Մեծ. Տիրա Սեբոր Աթոռեան:

ՄԻՈՆ-Ի ԱԶԴ

•

Սյուսի կը ծանուցանենք Գահիրէի մեր յարգելի բաժանորդներուն քէ Գահիրէի ՍիՈՆ-ի գործակալ ճշմանաւորած է՝

ՄԵՄ. ՏԻԱՐ ՄԱՍԻՍ ԶՈՒՐԻԿԵԱՆ

Պը խնդրուի մեր բոլոր բաժանորդներէն իրեն ընել վճարումները:

Յարգանքով
«ՄԻՈՆ»-ի Վարչութիւն

ՆՈՒՆԻՆԵՐ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

Եւրոպայի քանի մը հոգեւոր գիտնոր հեղինակներէ և զանազաններէ.

The prayer book as proposed in 1928 Ox'ford.

Հայոցի. — ՍՈՎԵՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՓԱՍՏԵՐՈՒ
ԼՈՅՍԻՆ ՏԱԿ, ՊԷՐՈՒՄ, 1943.

Ա. ԿԵՆԵԱՆ. — ԼԷՕ ԵՒ ՀՆԶԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ, Փարիզ, 1935.

ՆՈՐ ՀԱՃԸՆ (քերի հաւաքածոյ):

Ա. Էլեանեան. — ՀԱՅ ԿԱՐ. ՊԱՏՄԱՐՔԱՐԱՆԻՆ ԴԻՐՔԸ ԽՈՐՀ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ԵՒ
ՆԵՐԿԱՂԱՐԻՆ... ԵՒ ԴԷՐ, ՊԷՐՈՒՄ:

Բ. ՍԵԼՅԵԱՆ. — ԿԻՐԱՍՈՆ, Գահիրէ, 1947.

ԿԻՐՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶՔ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ, ՎԵՆԵՐԻԿ, 1860.

ԺԱՄԱԳԻՐՔ (Զ. Տպագր.), Երուսաղէմ, 1948.

Ժապ Ս. Յակոբեան. — ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ, Գահիրէ, 1949.

ՀԱՍԿ (Ը. և Բ. Տարի — 1939-40), Անթիք:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉԵԱԿ (32, 33, 34, 35, 36 և 39 Տարի), Նիւ Եփս:

ՀԱՅԵԼԻ ԱՇԽԱՐՀԻ (Ա. Տարի, 1-6 քիւ):

Վ. Հապեւեան. — ՃԱՆԱԳԱՐՀԸ, ՊԷՐՈՒՄ, 1948.

Վ. Անեմեան. — ԴՈՎՆՏԻ ՓՈՂՈՑ, Իսթանպուլ, 1949.

Ա. Նիկանեան. — ՄԵՌԵԼՈՑ, Լոս Անճելոս, 1949.

Լ. Մելգոնեան. — ԲՆԱԲՈՒԺԱԿԱՆ ԿԻՏԵԼԻՔՆԵՐ, Գահիրէ, 1949.

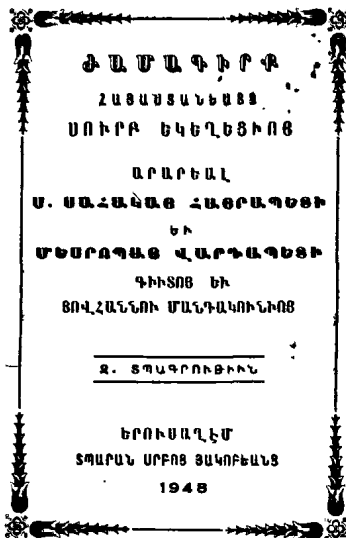
Ս. Մանուկեան. — ԱՐԳԱՒԱՆԴ ԱԿՕՍՆԵՐ, ՊԷՐՈՒՄ, 1949.

Հ. Ժամկոչեան. — ՄԵՐ ԱՐԺԷՔՆԵՐԸ, Գահիրէ, 1949.

ԱԿԵՏԱԳԻՐ Անապիր Բիւ 8, Նիւ Եփս, 1945.

Վ. Քարել (Քարգմ. Պալկեան), ԱՂՕՔԸ, Գահիրէ, 1948.

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

Էջ՝ 672 Գին՝ 35 (լաթակազմ)
Պաղես. դանեկան

Ընկիր թուղթի վրայ եւ մաքուր այագրութիւն:
(ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ)

ՄԱՍԼՈՑ ՏԱԿ Է

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Դ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

